

PRISPEVEK H GOSPODARSKI ZGODOVINI DOLINE

Za današnji način izražanja o gospodarskih zadevah in o gospodarskem stanju uporabljamo govorico števil. Številčno gradivo mora biti seveda sistematizirano po enotnih merilih za gibanje prebivalstva, za obravnavanje krajevnih in pokrajinskih enot, za posamezne kategorije zemljišča in za strukturne spremembe v zemljiški sestavi, za pridelke kmetijstva, za izdelke obrti in industrije, za promet in turizem, za proizvodnjo in porabo, za izvoz in uvoz, ali kratko povzeto: številčno gradivo mora nakazovati nepretrgano zvezo gospodarskega razvoja na starih temeljih in osvetljevati nove pojave v gospodarski sferi določenega zgodovinskega obdobja.

Uredništvo Zbornika mi je opredelilo nalogo dokaj razločno, da naj s svojim prispevkom zajamem osnove agrarnega gospodarstva doline za 19. in 20. stoletje, splošni gospodarski razvoj pa do ugasnitve drugega plavža v Železnikih, ki za ta kraj pomeni zaključek šeststoletne železarske slave. Tako delitev dela je narekovalo poleg drugega tudi očitno nesorazmerje v zgodovinski obdelanosti doline. Med regijami Slovenije je bila naša dolina po zaslugi dr. Pavla Blaznika nedvomno od desetega do všteteo osemnajstega stoletja na vrhunski ravni raziskana in znanstveno obdelana; zato o svojih prednikih, o naselitvi doline, o krajih, zemlji, življenju in gospodarstvu, vemo več, kakor vedo za to dobo druge pokrajine. Nič podobnega pa ne bi mogli trditi za novejši čas, čeprav je urejenega statističnega gradiva vedno več na voljo, podrobnejšega, temeljitejšega in popolnejšega.

Studij o nastanku in razvoju posameznih krajev, zlasti mest, imamo pri nas mnogo več kakor razprav o regijah, zaokroženih pokrajinskih enotah. Pogoste spremembe v upravni razdelitvi Slovenije od njenega nastanka naprej gotovo niso pospeševale, nasprotno je mogoče trditi, da so močno zavirale proučevanje razvoja po naravi danih večjih zemljepisnih enot. V državnopravnem smislu poteka šele pet in pol desetletij, odkar ustvarjamo lastno zgodovino. To je tudi za gospodarsko zgodovino, zlasti še za agrarno gospodarstvo mnogo prekratka doba, da bi se mogli zadovoljiti s parcialnim spoznavanjem ekonomskih osnov in dejavnikov. Da bi bolje spoznali sedanost, se je treba učiti iz preteklosti. Zato iščemo, zbiramo in proučujemo listine, ki so bile pisane v tujih jezikih, ob čisto drugačni upravni razdelitvi, ko je mnogo sedanjih krajev imelo drugačna imena in ko je bila tehniška in ekonomska produktivnost še tako neznatna, da je vsaka primerjava s sedanjo skoraj nemogoča.

Ako bi imeli večino pokrajin Slovenije obdelanih na taki ravni, kakor je škofjeloška, ne bi več slišali ponižujočih očitkov, da smo narod brez lastne zgodovine. Pri pokrajinah, ki gravitacijsko niso enotne, ki so odprte na vse štiri nebesne strani in ki so izrazito prehodni svet, so se državne, deželne ali okrožne

meje često prestavljale zaradi pritiskov iz raznih smeri, barbarskih vdorov ali pa po dogovorih med velikimi silami, ki so medsebojne račune poravnale z drobižem majhnih dežel.

Škofjeloška regija je nasprotno med našimi najtrdnjšimi konstantami, saj vseh tisoč let ni bila nikoli upravno razklana med medsebojno sovražna gospodstva in tudi ni nikoli prišla v vlogo odbijača med velikimi silami. Skoraj neporušljiva celovitost loškega sveta, njegov geografski položaj v precej zatišnem zaklonu, skozi katerega niso do najnovejšega časa silila ne ljudstva in ne vojske, je po svoje prispevala, da je bilo vse ozemlje upravno od leta 973 do 1803 (sekularizacija freisinškega gospodstva) pod enotno javno upravo in da so bile vse zgodovinske listine napisane v enem upravnem središču in pod trajnim vplivom močne tradicije. Upravna razdelitev je tudi poslej ostala v nepretrganosti s preteklostjo, spreminjala se je le stopnja avtonomnosti pokrajinskega predstavnštva od skupa občin do sodnega in davčnega okraja ter do popolnega upoštevanja regionalnega značaja na stopnji škofjeloškega okrajnega glavarstva s površino 476 km² v stari Jugoslaviji.

Enotna upravna razdelitev je tudi pri zbiranju prispevkov za gospodarsko zgodovino Selške doline v novejšem obdobju zelo odločilna, saj vse zgoraj za loški svet navedeno velja še prav posebno za to dolino. Pri podrobnostih bo treba povedati, da fužinarsko-železarski kraj Železniki ni bil podrejen loškemu gospodstvu; ker pa je bil kraj vedno močno posloven in še bolj zgovoren, nam ni zapustil nič manj zgodovinskega gradiva, kot bi ga sicer dobili v Loki ali v Freisingu. Imamo torej vse ugodne pogoje za poglobljanje znanja o zemlji in o ljudeh, o rastišču, na katerem se porajajo rodovi, ki svojim naslednikom vedno zapuščajo več, kakor so sami prejeli od lastnih prednikov.

V prednjem prispevku objavljamo doslej neobdelano novejše zgodovinsko gradivo z namenom, da pospešimo odkrivanje tistih globinskih tokov, po katerih se uveljavljajo trende k sekularnim spremembam v gospodarskem razvoju doline, posebno na področju agrarnega gospodarstva.

I.

Ozemeljska opredelitev doline

Vsaka primerjava včeraj, danes in jutri je toliko vredna, kolikor je zajamčena njena pristna primerljivost na osnovi eksaktno določenega skupnega imenovalca. Na vprašanje o razsežnosti doline ni treba na prvi mah ničesar pojasnjevati, saj vemo, da je dolina istovetna s porečjem Selške Sore — Selščice, ki je omejeno z razvodnico proti Savi, Soči in Poljanski Sori. Črta njenega razvodja je zakoličena z vršaci Ratitovec, Možic, Hoč, Porezen, Blegoš, Koprivnik, Stari vrh in Lubnik. Njena prva in najnižja vas Praprotno leži na nadmorski višini 400 m, vsa dolina ima torej že boljši zrak v plasteh nad prednjo višino. Razvodje proti Bači (Soči) je vsako jesen tudi čisto natančno markirano s prvo slano, ki pobeli kranjsko stran vedno bolj zgodaj kakor primorsko.

V freisinški preteklosti so tudi obravnavali dolino v glavnem v njenih naravnih mejah. Če bi si prizadevali za ohranitev kontinuitete z zgodovinskim likom doline, bi morali sedanje meje prilagoditi tedanjim, s tem pa bi neogibni popravek mej samo odložili na pozneje, saj vemo, da se kraji, ki so bili vključeni

v dolino preko njenih naravnih mej in po tedaj aktualni motivaciji, nikoli več ne bodo povrnili.

Kakšne so konkretne razlike med zgodovinskim likom doline in med našim konceptom naravnih mej?

Prvič je treba vedeti, da se ozemeljske razlike pojavljajo samo v severno-vzhodnem, bolj odprtem delu doline in da izvirajo odtod, ker sta strmiški in selški urad freisinške uprave segala preko naravnih mej doline in obsegala naselbine v porečju Nemiljščice (Podblica, Jamnik, Nemilje, Njivica, Log, Rovte/del) — tudi selška župnija je segala do tod: dalje naselbine na pobočjih Št. Jošta (Čepule, Javornik, Pševo, Planica, Križna gora, Cavrna — vir 1). Po površini pomeni prednja razlika okoli 10 % doline in zajema tri katastrske občine: Križna gora (kranjski in loški del), Pševo in Nemilje/del, skupno 2.189 ha. Katastrska obč. Pševo in Križna gora/del je bil že pod avstrijsko upravo priključen upravni občini Stražišče, drugi del pa Stari Loki, medtem ko je k. o. Nemilje/del prešel šele pod staro Jugoslavijo od Selc v občino Besnica.

Na vseh drugih odsekih mejne črte soriške, davške, rudenske in stirpniske županije se zgodovinske meje kar dobro ujemajo z naravnimi mejami doline. Vse primerjave skozi čas bomo torej izvajali na skupnem imenovalcu z osnovo na ozemlju celotnega porečja Selščice. To ozemlje je treba izračunati in do zadnjega hektarja tudi identificirati.

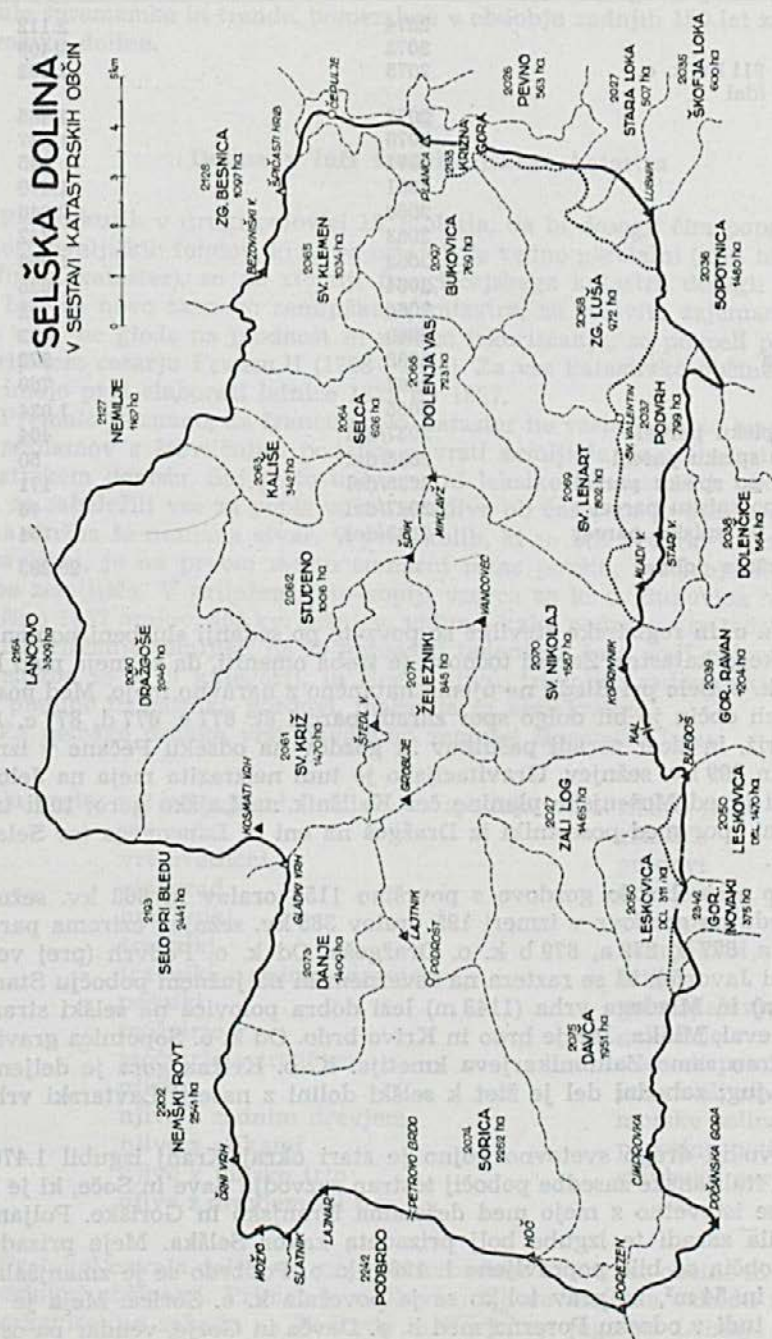
Ob prednji nalogi si z upravno-političnimi enotami ne moremo veliko pomagati. Tri upravne občine Selca, Železniki in Sorica, ki so bile konstante politične uprave pod Avstrijo in pod staro Jugoslavijo, so se sedaj stopile v eno samo občino na ravni nekdanjega okraja; (s površino 511 km², ki je za 25 km² večja, kakor prej površina okraja); nove krajevne skupnosti na podrejeni ravni uprave — 11 po številu — je pa nemogoče uskladiti z ozemeljsko ustreznimi deli nekdanjih občin.

Za premostitev med preteklostjo in sedanostjo oz. narobe imamo za zadnjih 150 let najboljšo pomoč v zemljiškem katastru. Res se tudi katastrske občine, ki se v dolini ves čas niso spreminjale, ne ujemajo povsod in popolnoma z naravnimi mejami, toda to uskladitev je s pomočjo sestavnih elementov katastra v vseh primerih mogoče natančnejše izpeljati, kakor z ozemeljsko in po gostoti bolj spremenljivimi naselbinskimi enotami.

Prednja izvajanja so metodološko pomembna za zgodovinsko obravnavanje katerekoli regije, pa tudi celotne Slovenije. Z vidika statističnih zgodovinskih virov moramo upoštevati, da od sedmih nekdanjih dežel, ki so prešle v Slovenijo (Koroška, Štajerska, Kranjska, Goriška, Istra, Trst, Prekmurje), ni bila vključena v celoti niti ena in da si v vseh primerih moramo pomagati z ulomki nekdanjih statistično obdelanih dežel. Dalje je znano, da je od 32 nekdanjih okrajnih glavarstev samo 16 v celoti prešlo v Slovenijo, 16 pa je bilo deljenih s sosednjimi državami. Niti na sodne okraje kot sestavne dele nove upravne razdelitve se ne moremo opirati, saj je od 79 enot samo 53 prešlo v celoti v Slovenijo. Spredaj smo pa že ugotovili, da smo tudi z nekdanjimi upravniimi občinami izgubili vsako zvezo, s tem smo pa zapravili tudi na tej ravni vrednost statističnega gradiva.

Samo s pomočjo katastrskih podatkov si moremo rekonstruirati dele dežel, okrajev, občin, ki smo jih prevzeli v Slovenijo, in jih po istem liku primerjati za 150 let nazaj. Za Selško dolino dobimo za sedanost naslednje katastrsko stanje (2):

SELŠKA DOLINA V SESTAVI KATASTRSKIH OBČIN

——— NARAVNA MEJA DOLINE
 - - - - - MEJA KATASTRSKE OBČINE
 - - - - - MEJA KATASTRSKE, HIKRATI BVŠE UPRARNE OBČINE ŽELEZNIKI

LEGENDA

Katastrska občina	Reg. št.	Površina v ha
Sorica	2074	2.112
Danje	2073	1409
Davča z všt. 311 ha k. o. Leskovica /del	2075	2.262
Zali log	2072	1.465
Sv. Nikolaj	2070	1.587
Železniki	2071	845
Sv. Križ	2061	1.470
Dražgoše	2060	2.046
Kališe	2063	342
Studeno	2062	1.006
Selca	2064	626
Dolenja vas	2066	723
Sv. Lenart	2069	802
Zgornja Luša	2068	972
Bukovica	2067	769
Sv. Klemen	2065	1.034
Podvrh po spisku parcel	2037/del	404
Sopotnica po spisku parcel	2036/del	50
Škofja Loka po spisku parcel	2035/del	171
Stara Loka po spisku parcel	2027/del	46
Križna gora po spisku parcel	2133/del	154
Skupna površina doline		20.295

Imena k. o. in registrske številke so povzete po sedANJI službeni nomenklaturi zemljiškega katastra. Zaradi točnosti je treba omeniti, da se meja med k. o. Sv. Križ in k. o. Selo pri Bledu ne ujema natančno z naravno mejo. Med posestniki teh dveh občin je bil dolgo spor zaradi parcel št. 877 c, 877 d, 877 e, 1169 k. o. Sv. Križ, in sicer zaradi pašnikov in gozdov na odseku Pečane v izmeri 411 oralov in 309 kv. sežnjev. Gravitacijsko je tudi neizrazita meja na Jelovici pri Rastovki in od Mošenjske planine čez Kališnik na Lajško goro; tudi tu je bil dolgoletni spor med posestniki iz Dražgoš na eni in Lancovega ter Sela na drugi strani.

Lancovo si je lastilo gozdove s površino 1155 oralov in 868 kv. sežnjev, Selo pri Bledu pa gozdove v izmeri 195 oralov 385 kv. sežnjev oziroma parcele št. 877, 877 a, 877 b, 879 a, 879 b k. o. Dražgoše. Od k. o. Podvrh (prej vedno v upr. občini Javorje), ki se razteza na severnem in na južnem pobočju Starega vrha (1205 m) in Mladega vrha (1143 m) leži dobra polovica na selški strani z naselji Zapreval, Mlaka, Jarčje brdo in Krivo brdo. Od k. o. Sopotnica gravitira na selško stran samo Zalubnikarjeva kmetija. K. o. Križna gora je deljena v smeri sever-jug; zahodni del je štet k selški dolini z naselji Lavtarski vrh in Srednik.

Med prvo in drugo svetovno vojno je stari okraj Kranj izgubil 1.476 ha sveta zaradi italijanske zasedbe pobočij tostran razvodja Save in Soče, ki je bilo prej vse čase istovetno z mejo med deželama Kranjsko in Goriško. Poljanska dolina je bila zaradi te izgube bolj prizadeta kakor Selška. Meje prizadetih katastrskih občin so bile popravljene l. 1962; k. o. Podbrdo se je zmanjšala za 203 ha, 83 a in 54 m², za prav toliko se je povečala k. o. Sorica. Meja je bila popravljena tudi v odseku Porezna med k. o. Davča in Gorje, vendar pa ostaja v odnosu na prejšnje stanje katastra še neka razlika okoli 100 ha, da bi se površina doline docela izenačila.

Na zgoraj opredeljenih zemljiških osnovah bomo ugotavljali in spremljali nastale spremembe in trende, pomembne v obdobju zadnjih 150 let za gospodarski razvoj doline.

II.

Dolina v luči franciscejskega katastra

Po poskusih v drugi polovici 18. stoletja, da bi dosegli čim popolnejšo razvidnost zemljiških fondov, ki so pa ostajali še vedno parcialni (npr. terezijansko-jožefinski kataster), so na stopnji franciscejskega katastra dosegli postavljeni cilj. Ime za novo zasnovano zemljiškega katastra, za celovito zajemanje zemljišč vseh vrst, ne glede na plodnost in namen izkoriščanja, so povzeli po tedanjem avstrijskem cesarju Francu II (1768—1835). Za vse katastrske občine Selške doline imajo prvi elaborati letnice 1825 do 1827.

Premalo je znano, da franciscejski kataster ne vsebuje samo map in parcelnih seznamov s številčnimi podatki o vrsti zemljišča, izmeri, lastništvu in o katastrskem donosu. Saj je to univerzalni leksikon katastrskih občin, v kateri so zabeležili vse za popis važno gradivo ob času, ko je bila posebna statistična služba še neznan stvar. V protokolih, ki so bili večkrat dopolnjevani in popravljeni, je na prvem mestu sumarni izkaz površin, razčlenjenih po vrstah izrabe zemljišča. V priloženi foto-kopiji vzorca za k. o. Bukovica iz l. 1826 za površino 1337 oralov, 455 kv. sežnje, vidimo, kako podrobno so tedaj razčlenjevali izkoriščanje zemljišč; na 29 kategorij tedanjega časa vodi sedanja katastrska služba le še 9 kategorij, in sicer: njive, travniki, sadovnjaki, vinogradi, vrti, planine in pašniki, gozdovi, močvirja in nerodovitno.

Za nemške oznake vrst navajamo zapored slovensko ime:

gornja vrsta: vrt zelenjavni,	spodnja vrsta: riževo polje
vrt sadni	grmišča
vrt cvetlični,	gozdovi
vinograd	gramoznice, peskovniki
hmeljniki	glinenica
travniki	kamnolomi
travniki s sadnim drevjem	šotišča
pašniki	golo skalovje
močvirje	goličavje
močvirje s trstičjem	reke ali potoki
njive	jezera ali ribniki
njive s sadnim drevjem	morske soline
njive z oljkami	parcelne poti
njive z vinsko trto	stavbene parcele
njive z drevjem ali trto,	

Protokol navaja dalje vse meje obravnavane katastrske občine in njene stike s sosednimi občinami. Primer k. o. Davča: Davča meji na vzhodu na Zali log in Leskovicu, na zahodu na Podbrdo in Gorje, na jugu na Labinje in Novake, kjer se nahajajo zadnje štiri katastrske občine Primorske, na severu pa meji na Sorico in Zali log. (Davča sedaj ne meji več na k. o. Labinje).

V popisu stavbenih objektov se navaja število stanovanjskih poslopij (zidanih in lesenih), gospodarskih poslopij, posebej hlevov, krajevnih prostorov, cerkev, žag, mlinov, tovarn itd. V protokolu za k. o. Selca so bili vpisani naslednji objekti:

stanovanjska poslopja (zidana)	57
stanovanjska poslopja (lesena)	12
gospodarska poslopja (zidana)	27
gospodarska poslopja (lesena)	22
mlin zidan	1
mlin lesen	1
župnišče zidano	1
cerkev zidana	1

Posebno poglavje protokola je topografija vsake k. o. Vzorec takega opisa povzemamo po besedilu k. o. Sv. Klemen: K. o. leži s svojo zemljiško lastnino v vzhodnem delu tega okraja, dve uri severno od Loke. Površje občine je z izjemo majhne doline, kjer stoji cerkev Sv. Klementa (Bukovščica), gorato in se razprostira od vzhoda proti severozahodu, jugozahodno pa je nagnjeno. V k. o. so tri naselja, ki jih zvečine tvorijo raztresena stanovanjska in gospodarska poslopja. Vzhodni predel spada k vasi Sv. Klemen, na katerega meji naselje Sv. Mohor, zahodni del pa zavzemajo posestva, ki pripadajo vasi Zabrekovc s priključeno vasjo Topole.

Hidrografska slika. Opisane so reke in potoki, ki izvirajo ali tečejo skozi obravnavano k. o. Za Dolenjo vas je npr. zabeleženo: Občino deli od severa proti jugovzhodu Sora, ki ob poplavih nanaša gramoz ter odnaša dobro prst. Ob Sori sta zgrajena mlin in majhna kovačnica. Poleg Sore tečeta še dva neznatna potoka, ki služita za namakanje travnikov. Za k. o. Železniki je pa o vodovju napisano: V smeri od zahoda proti severovzhodu deli občino na dva dela reka Sora, v katero se izliva še nekaj hudournikov. Ob velikem vodnem stanju povzroča nekaj škode zemljišču ob njej. Vodovje Sore služi za pogon obratov in mlinov.

Ceste in poti. V protokolu k. o. Zg. Luša piše: v smeri toka reke Sore teče okrajna cesta Loka—Železniki mimo vasi Sv. Tomaž (sedaj Praprotno), kjer je preko reke postavljen lesen most. V občini je še več poljskih in gozdnih poti, ki so v dobrem in slabem stanju, zanje skrbijo prebivalci občine sami. Dalje je za območje k. o. Selca napisano: od vzhoda proti zahodu pelje skozi vas Selca okrajna cesta Loka—Železniki, zaradi konkurence med katastrskimi občinami po okrajnem oblastvu je dobro vzdrževana. Poleg te ceste obstaja v k. o. še nekaj gozdnih, poljskih in gorskih poti, prebivalci jih vzdržujejo srednje dobro. V protokolu k. o. Sorica pa je o cestah povedano: že pred leti je bila napravljena vezna pot, ki teče iz Sorice preko gora na cesto Zali log—Železniki—Škofja Loka. Zaradi mehkega zemljišča je kotanjasta, v slabem stanju, ravno tako tudi poti, ki peljejo ob vodi do samega naselja in jih prebivalci kraja vzdržujejo sami. V k. o. je še več gorskih, poljskih in gozdnih poti, ki so slabe.

Kmetije — število in velikost

Za vsako k. o. je opisano tedanje število kmetij, razčlenjeno po velikostnih kategorijah: kmetija, polkmetija (ni zastopana v vseh občinah), tretjinska kmetija in kajžna. Velikost navajamo za vsako kategorijo v oklepaju, v pretežnih primerih z mejnimi vrednostmi, od najnižje do najvišje. Cela kmetija je največja v k. o. Davča (104 orale), najmanjše so pa v k. o. Kališe (11 do 26 oralov).

Število in velikost kmetij po francisc. katastru

(vse površine v oralih = 5760 kv m)

Katastrska občina	Celih kmetij	Polkmetij	Tretjinske km.	Kajžne km.
Sorica	17 (23—26)	—	15 (8—30)	15 (1)
Danje	25 (24—36)	—	4 (29/64—16)	6 (4/64)
Davča z Lesk./del	1 (104)	28 (58—75)	13 (28—65)	17 (13/64)
Zali log	6 (27—45)	7 (10—36)	13 (5—10)	18 (1/64-3)
Sv. Nikolaj	14 (24—95)	5 (20—26)	26 (5—87)	14 (15/64)
Zelezniki (137 hiš ima lastnino v mejah od 1/64 do 117 oralov)	13 (29—33)	2 (24—31)	2 (1—6)	12 (4/64)
Sv. Križ	20 (20—26)	—	16 (4—17)	27 (6/64)
Dražgoše	15 (11—26)	—	8 (3—6)	11 (33/64)
Kališe	28 (29—33)	1 (31)	27 (5—6)	20 (1/64)
Studeno	18 (34—45)	—	34 (1,5—7)	19 (22/64)
Selca	20 (16—23)	—	33 (1—6)	10 (48/64)
Dolenja vas	16 (32—87)	2 (30—87)	24 (13—17)	11 (19/64)
Sv. Lenart	21 (30—80)	4 (20—30)	15 (12—18)	21 (28/64)
Zgornja Luša	13 (23—58)	—	31 (2—7)	23 (36/64)
Bukovica	34 (16—51)	—	12 (4— 6)	24 —
Sv. Klemen	18 —	—	13 —	15 —
deli tujih k. o.	—	—	—	—
Skupaj dolina	279 celih	49 polkmetij	286 tretjinskih	263 kajžnih

Z gornjo tabelo nismo dobili samo popoln pregled nad številom in velikostjo kmetij, marveč tudi primerjalno osnovo za proučevanje makroorganizacije kmetijske proizvodnje skozi več stoletij. Pred 150 leti je imela dolina 328 celih kmetij (štejemo tudi 49 polkmetij, ki niso bistveno manjše kakor cele). Po izsledkih dr. Blaznika (1) pa je ob zaključku srednjeveške kolonizacije štela dolina 354 obdelanih hub. To število je treba znižati za 31, to je za število hub prek naravne meje doline ter sklepamo, da je v okviru kmetijske proizvodnje še po petsto letih vlogo 323 hub nadaljevalo 328 gruntov.

Popis prebivalstva 1826.

Popisane so družine in prebivalstvo ločeno po spolu. Za družino rabijo protokoli nekajkrat izraz gospodinjstvo ali pa najemnik v hiši.

Katastrska občina	Prebivalci skupno	Moški	Zenske	Družine
Sorica	597	246	351	96
Danje	379	183	196	68
Davča z Lesk. del	424	219	205	81
Zali log	365	186	179	63
Sv. Nikolaj	487	244	243	81
Zelezniki	1.456	732	724	321
Dražgoše	437	231	206	85
Sv. Križ	269	133	136	47
Kališe	196	101	95	38
Studeno	519	251	268	101
Selca	444	211	233	88
Dolenja vas	445	191	254	84
Sv. Lenart	369	189	180	61
Zgornja Luša	387	191	196	68
Bukovica	392	178	214	76
Sv. Klemen	448	218	230	75
deli tujih k. o.	244	119	125	44
Skupno	7.858	3.823	4.035	1.477

Družina ima v povprečju 5.3 člana; po 6 članov na družino je v Sorici (6.2), pri Sv. Lenartu 6.1, Sv. Nikolaj (6.0), nasprotno pa ima družina v Železnikih le 4.54 člana.

Gospodarsko delovanje prebivalstva

Podatki o zaposlitvi so navedeni v zvezi s številom družin, za katere je največkrat napisano, da se v celoti ukvarjajo s kmetijstvom ali pa: vse družine so zaposlene v kmetijstvu ali: vse družine brez izjeme se bavijo s kmetijstvom.

Izjema je k. o. Dražgoše, kjer poleg kmetijstva živi 9 družin od rudarstva, izjema so seveda Železniki, ki jih bomo podrobneje obdelali v zvezi z industrijo. Nikjer ni posebej omenjena zaposlitev v mlinih in žagah, iz tega sklepamo, da je tudi na teh obratovališčih šlo za dopolnilno kmetijsko delo.

Seveda ne smemo omenjene konstante razumevati togo, spremembe so se vsekakor pojavljale (opuščanje hub v pustote po eni in ustvarjanje rovtov po drugi strani), vendar so se v okviru doline kompenzirale zlasti glede na prisojno in osojno lego.

Stanje živinoreje

S popisom bi praviloma morali zajeti konje, govedo (ločeno na krave, vole in mlado živino), ovce in svinje. Za svinje podatkov skoraj ni, goveda pa navajamo v tabeli s skupnim številom.

Vrste in število živine v popisu 1826.

Katastrska občina	Konjl	Goveda	Ovce
Sorica	9	362	300
Danje	—	170	250
Davča z Lesk. del	—	420	400
Zali log	8	270	200
Sv. Nikolaj	4	304	260
Železniki	14	28	60
Sv. Križ	4	92	135
Dražgoše	20	162	200
Kališe	9	136	84
Studeno	33	240	130
Selca	10	190	40
Dolenja vas	5	176	100
Sv. Lenart	—	288	360
Zgornja Luša	6	234	50
Bukovica	10	142	30
Sv. Klemen	14	364	200
deli tujih k. o.	19	280	25
Skupaj	165	3.858	2.824

Kmetijski pridelki

Pridelki se navajajo v poglavju z neprimernimi naslovi, kakor: spričevalo tal, kultura tal, zemljiški izkaz. Ti naslovi so iz nemščine napačno prevedeni: Grunderzeugnisse = zemljiški pridelki, ne pa spričevalo tal, dalje Cultur des Bodens in Bodenertrag. Vso dolino lahko štejemo v zelo homogeno območje kmetij-

ske proizvodnje, saj v obdelavi zemlje ni niti med katastrskimi občinami v nižjih in višjih legah nekih izrazitih razlik. Le proso, zelje, korenje in stročnice imajo v nižinah med pridelki večji delež kakor v hribih. Sicer so pa vsa poročila o pridelkih stereotipna po naslednjem vzorcu: Na ornih njivah uspeva pšenica, rž, ječmen, oves, lan, (proso), krompir, detelja, ajda in repa kot strniščni kulturi, v malem obsegu stročnice, proso, zelje, korenje. Travniki dajejo sladko (tudi mešano) krmo in gorsko seno. Tudi pašniki dajejo sladko gorsko krmo, kislja krma je omenjena samo v protokolu k. o. Bukovice.

S sadnim drevjem posajeni predeli dajejo poleg splošne (običajne) sorte sadja, kot so hruške, jabolka, češnje, slive ali z orehi požlahtnjeni sadovnjaki tudi polnovredno sladko gorsko krmo. V vseh poročilih je poudarjeno, da trava v sadovnjakih ni zaradi drevja manjvredna.

V vseh k. o. je napisano, da sestavljajo gozdne sestoje listavci in iglavci, med drevesnimi vrstami je največkrat omenjena bukev. Za Železnike je v razmerju med listavci in iglavci povedano, da zavzemajo listavci $\frac{3}{4}$ vse gozdne površine; to razmerje je kar ustrezalo tedanji porabi lesa.

Prehrana prebivalstva

Tudi poročila o prehrani prebivalstva so uradniško suhoparna; za vse k. o. so sestavljena po istem kopitu s približno naslednjo vsebino: hrano si pripravljajo iz domačih pridelkov in nabranih plodov, močnate in mlečne jedi, kruh, krompir, stročnice, zelenjava, sadje, kislj zelje, repa. Ob posebno težavnem delu in ob večjih praznikih jedo tudi meso. Običajna pijača je voda, žganje pijejo le ob posebnih prilikah; zjutraj pri zajtrku ga pijejo le tedaj, kadar grede na posebno težko delo. Nekatere k. o. omenjajo, da se vino pije zelo redko, druge ga pa sploh ne omenjajo. O vrstah mesa, ki ga uživajo, ni nikjer nobene omembe, le v poročilu za k. o. Železniki je poudarek, da se za težko delo pripravlja mesna hrana.

Posli na kmetijah

Franciscejski kataster ima tudi podatke o številu poslov (hlapci, dekle in pastirji), ki so stalno živeli na gruntu. V pojasnilu je povedano, da pomeni število poslov poprečje za velike kmetije v posameznih katastrskih občinah.

Po 2 hlapca, 2 dekli in po 1 pastirja so imeli v naslednjih k. o.: Sorica, Davča, Dražgoše, Bukovica;

po 2 hlapca, 2 dekli, brez pastirja, so imeli v k. o. Kališe, Danje, Zali log, Sv. Nikolaj, Sv. Lenart, Zg. Luša;

po 1—2 hlapca in po 1—2 dekli v k. o. Sv. Križ, Studeno, Selca, Dolenja vas, Sv. Klemen;

po 1 hlapca in po 1 dekle posestva v Železnikih.

O drugi delovni sili (dninarjih, drvarjih, oglarjih, žagarjih itd.) ni nobenih podatkov.

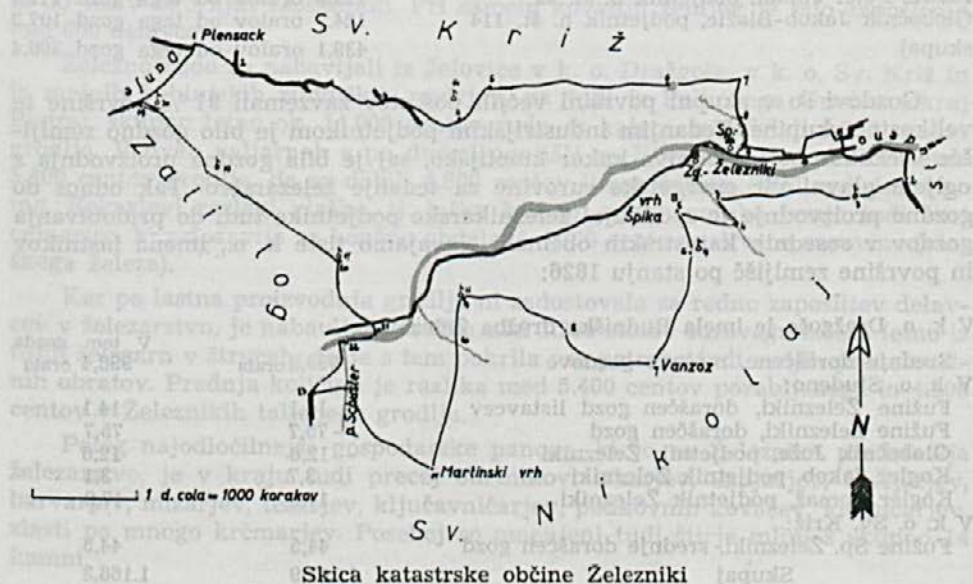
Zemljiško posestno stanje v k. o. Železniki

Celotna katarstrska občina je bila l. 1826 po zemljiških kategorijah razčlenjena v naslednje deleže površin:

Vrsta zemljišča	Število parcel	Površina	
		oralov	kv. seznjev
vrti (zelenjavni)	98	3	748
njive I. razr. in njive v kolobarjenju	202	43	667
travniki I. razred	60	140	493
travniki II. razred	152		
travniki s sadnim drevjem	17	3	1.538
pašniki (enoten razred)	80	132	1.109
gozdovi I. razred	671		
gozdovi II. razred	55	1.104	1.598
gozdovi III. razred	9		
stavbišča	263	8	160
parifikati: kamenišča in tesarišča, rudniška in topilniška dvorišča ter neobdavčen svet: reke, potoki, golo skalovje, krajevni prostor, javne ceste in poti		31	711
skupaj k. o. Železniki	1.607	1.468	624

Delež orne zemlje (njiv in vrtov) je znašal samo 3.3%, nasprotno so pa gozdovi že tedaj zavzemali izredno visok delež 75%, kar je bilo visoko tudi nad povprečjem sicer zelo gozdnate doline. Poprečna velikost parcele je znašala približno en oral, en oral zemljišča je pa v poprečju tudi odpadel na enega prebivalca. Najmanjša zemljiškoposestna enota je znašala 1/64 orala, ki obsega v metriskem merilu 90 kvadratnih metrov. Zemljiškopolastninska diferenciacija je bila izrazitejša na gozdnih kakor na obdelovalnih zemljiščih, kar bomo v nadaljevanju podrobneje razčlenili.

Protokol ne navaja števila kmetij kakor pri vseh ostalih k. o. v dolini, pač pa je rečeno, da so v Železnikih posestva prosta lastnina prebivalstva, kjer znaša pri 137 hišah posestno stanje med 1/64 orala in 117 orali. Abecedni seznam lastnikov zemljišč iz l. 1826 ima 137 zaporednih števil; zadnja med temi navaja pota in struge tekočih voda. Vsaka zaporedna številka je po svoji vsebini po-

sestni list, kakor jih poznamo še sedaj s podatki za vsakega lastnika: parcelna številka, vrsta zemljišča s površino, katastrski dohodek s povzetkom skupne površine in skupnega dohodka. Izpolnjeni vzorec navajamo za tedanje največje posestvo Jakoba Globočnika (Blaschitz = Blažič), h. št. 114, in sicer zaradi mnogih podvrst, ki so jih ločili pri kategorizaciji zemljišč:

Parc. št.	Vrsta (in podvrsta)	Površ. oralov	Kv. sežnjev
377	pašnik (zaraščen)	—	329
378	gozd listnat	5	739
382	gorski travnik	12	176
388	gozd listnat	36	1.408
391	gozd drogovnjak	54	575
466	travnik	—	417
467	njiva	—	260
468	njiva	—	660
469	njiva	—	511
470	travnik	—	40
471	travnik	—	1.314
473	srednji gozd listnat	7	700
656	vt zelenjavni	—	28
665	vt zelenjavni	—	97
666	vt zelenjavni	—	39
672	srednji gozd listnat	3	206
673	gorski travnik	2	357
674	travnik s sadnim drevjem	—	396
676	njiva	—	86
677	njiva	—	718
	skupna površina	124	1.056

Sumarični podatki o največjih posestvih v k. o. Železniki leta 1826:

Železarna Sp. Železniki skup. površ.	103,5 oralov od tega gozd	102,2
Železarna Zg. Železniki skup. površ.	19,3 oralov od tega gozd	18,4
Globočnik Jožef, podjetnik h. št. 105	68,7 oralov od tega gozd	59,8
Plautz Peter Johan, podjetnik h. št. 49	122,9 oralov od tega gozd	111,7
Globočnik Jakob-Blažič, podjetnik h. št. 114	124,7 oralov od tega gozd	107,3
skupaj	439,1 oralov od tega gozd	399,4

Gozdovi so v skupni površini večjih posestev zavzemali 91 % površine te velikostne skupine. Tedanjim industrijskim podjetnikom je bilo gozdno zemljišče vsekakor bolj zanimivo kakor kmetijsko, saj je bila gozdna proizvodnja z ogljem glavni vir energetske surovine za tedanje železarstvo. Tak odnos do gozdne proizvodnje je spodbujal železnikarske podjetnike tudi do pridobivanja gozdov v sosednih katastrskih občinah. Navajamo tiste k. o., imena lastnikov in površine zemljišč po stanju 1826:

V k. o. Dražgoše je imela Rudniška družba Železniki:

	999,2 orala	V tem gozda 998,4 orala
Srednje doraščene, mešane gozdove		
V k. o. Studeno:		
Fužine Železniki, doraščen gozd listavcev	14,1	14,1
Fužine Železniki, doraščen gozd	— 75,7	75,7
Globočnik Jože, podjetnik Železniki	— 12,8	12,6
Kogler Jakob, podjetnik Železniki	3,7	3,1
Kogler Tomaž, podjetnik Železniki	17,9	17,9
V k. o. Sv. Križ:		
Fužine Sp. Železniki, srednje doraščen gozd	44,5	44,5
Skupaj	1.167,9	1.166,3

Tudi v tem pridobivanju posesti prevladuje gozd še bolj kakor v prejšnjem primeru. Prezgodaj bi pa cenili, da je pridobivanje gozdnih parcel za fužinarje v Železnikih že vir pomembnejših sprememb v zemljiškoposestni strukturi doline. Dolina je bila pred 150 leti izrazit svet kmetov in kajzarjev brez pomembnejšega fevdalnega areala. Zabeležiti pa je bilo treba, da se je že tedaj začel prelivati industrijski kapital v gozdno posest v k. o. Železniki in v štirih mejnih katastrskih občinah.

Hiš je po konskripcijskih številkah 137. So pritlične in enonadstropne, večidel so zidane, pa tudi spodaj zidane in zgoraj lesene, vse brez izjeme pa imajo leseno streho. V stanovanjskih poslopih živi 321 družin (gospodinjstev), torej približno po 2.3 družine v enem poslopiju. Iz ugotovitve, da samo 9 družin živi izključno od industrije, se sklepa, da so vse ostale družine zaposlene v industriji in obrti, deloma pa tudi v kmetijstvu. Večina hiš ima po posestnih listih res tudi po nekaj obdelovalne zemlje. Poleg stanovanjskih in gospodarskih poslopij sta v kraju še dve cerkvi, župna in podružnična ter eno šolsko poslopje, v katerem prebivalci vzdržujejo enega učitelja, da uči mladino čitati, pisati in računati.

Industrija in obrt v Železnikih

Vir (1) navaja, da sta bili v Železnikih l. 1426 že dve fužini. Za štiristo let pozneje je franciscejski kataster zbral naslednje podatke o stanju železarstva v Železnikih. Na prvem mestu omenja železarsko družbo, ki je bila v lasti 96 deležev, od teh 48 za železarno v Zgornjih Železnikih in enako 48 za železarno v Sp. Železnikih. Vsi tovarniški objekti so šteli 14 obratov, med temi en plavž, dve valjarni, vsaka po dve »frišerci«, nemško Zerrènfeuer (po Wolfovem slovarju pretopilno ali talilno ognjišče, po novejši terminologiji pa ognjišče za žilavljenje železa) in po štiri cajnarice za vlečenje cagljev. Nadaljnjo obdelavo železa in ročno kovanje žebljev so opravljali v vigenjcih, 56 ješ v Spodnjih in 50 ješ v Zgornjih Železnikih. Pri samem kovanju žebljev je bilo zaposlenih nad 600 delavcev.

Železno rudo so nabavljali iz Jelovice v k. o. Dražgoše, v k. o. Sv. Križ in iz mejnih bohinjskih rudniških revirjev, pa tudi iz Polhovega Gradca (okraj Bistra), skupno letno ok. 14.000 centov rude, iz katere so izdelali 4.200 centov grodlja. V dveh valjarnah s po dvema ognjišči za žilavljenje so porabili letno 5.400 centov grodlja, da so dobili 4.800 centov litega železa. (Wallascheisen: po ing. Rekarjevi razlagi vlaško, tj. laško železo); enako porabo imajo tudi štiri cajnarice, ki pripravijo za končno obdelavo 4.700 centov ustrezne surovine (vlaškega železa).

Ker pa lastna proizvodnja grodlja ni zadostovala za redno zaposlitev delavcev v železarstvu, je nabavljala družba nad 1.200 stotov surovega železa letno iz tujih železarn v štrucah, da je s tem pokrila vse potrebe tudi svojih predelovalnih obratov. Prednja količina je razlika med 5.400 centov porabljenega in 4.200 centov v Železnikih taljenega grodlja.

Poleg najodločilnejše gospodarske panoge, ki jo za Železnike predstavlja železarstvo, je v kraju tudi precej obrtnikov: irharjev, usnjarjev, čevljarjev, barvarjev, mizarjev, tesarjev, ključavničarjev, podkovnih kovačev, klobučarjev, zlasti pa mnogo krčmarjev. Posebej so omenjeni tudi štirje mlinci s skupno 14 kamni.

V Železnikih je bilo pet letnih sejmov, ob katerih so pripeljali iz tujih krajev predvsem žito, prodajali pa železne izdelke in nekatere izdelke svojih obrtnih delavnic.

O cestah je napisano, da imajo Železniki z Loko zvezo z okrajno cesto, ki jo okraj ob prispevku občin vzdržuje v dobrem stanju. Dalje vodi po dolini navzgor precej dobra cesta na Sorico, ki jo je prav tako zgradil okraj pred nekaj leti ob prispevku prizadetih občin. Za to zvezo je bilo treba na dveh mestih prečkati Soro z lesenim mostom. Poljske in gozdne poti, ki s krajem povezujejo druge k. o., so srednje in slabo vzdrževane.

III.

Priključek doline na železniško mrežo

Železniki so bili svojevrsten fenomen v naši gospodarski zgodovini. Te ugotovitve ne opiramo na domnevo, da so bili v nekem zgodovinskem obdobju na Slovenskem znamenit kraj z največjo proizvodnjo železa; nadaljnja zgodovinska raziskovanja bodo velikostni vrstni red naših starih železarskih krajev že še natančneje opredelila. Znamenitost kraja je bila že v tem, da je zrastel preko mej naravnih možnosti svojega razvoja. Naselbina je nastala na eksistenčnih virih obrtno-industrijske dejavnosti v ozki soteski Sore, ki ves zimski čas ne vidi sonca in ki ne pridela živil niti za eno desetino svojega prebivalstva. Za varstvo naselja pred hudourniki in pred plazovi je bilo treba vedno skrbeti in vlagati denar v drage pregrade in zasade. Z današnjim jezikom bi rekli, da je bila posebnost Železnikov v razmeroma velikem številu delovnih mest za specializirano proizvodnjo, torej v prehitovanju gospodarskega razvoja.

Želimo poudariti, da so vse druge stare železarne imele lažje dosegljivo ru-do, mnogo obširnejše gozdno zaledje, gostejšo cestno mrežo in bistveno večjo koncentracijo vodne moči, vendar so v Železnikih v odnosu do vseh omenjenih dejavnikov razvili relativno največje proizvodne zmogljivosti, tako v fužinarstvu kakor v kovaštvu.

Kdaj se je pa napredno fužinarstvo in gospodarska ekspanzija kraja (z relativno blaginjo) sprevrgla v stagnacijo in siromaštvo ter končno v popolno opustitev fužin in kovaštva? Število prebivalstva je bilo neposredno odvisno od delovnih mest, saj je bilo, če ne upoštevamo otrok, vedno nad 50 % ljudi zaposlenih. Po zgodovinsko-statističnem pregledu fužinarskega kraja Železniki, ki ga je 1867 objavil Anton Globočnik (3), se je v zadnjih treh stoletjih stanje prebivalstva v Železnikih, gibalo v naslednjem številčnem okviru:

začetek 18. stoletja	1.200 duš	
1741 do 1770	1.800 duš	
1770 do 1800	2.000 duš	(blizu)
1826	1.456 duš	(po francisc. katastru)
1834	1.627 duš	
1857	1.245 duš	(prvo lj. štetje)
1880	1.203 duš	(lj. štetje)
1900	1.055 duš	(lj. štetje)
1931	838 duš	(lj. štetje)

Po prednjem gibanju prebivalstva je prelomnica v številu delovnih mest nastala v prvi polovici 19. stoletja, ko je tudi število prebivalstva začelo dosledno nazadovati. Medtem ko franciscejski kataster navaja za 1826 preko 600 delavcev, zaposlenih v žebjarstvu, je v podatkih štetja 1857 omenjenih 563 delovnih mest, in sicer 8 fužinarjev, 340 pomočnikov in 215 dninarjev. Globočnik že piše 1867, da so ljudje revni kot v vsakem fužinarskem kraju in bledolichni zaradi nedohranjenosti in pa zaradi nočnega dela v vigenjcih. V isti zvezi pove, da je v kraju najbolj udomačena hrana: koruzni žganci s sokom, podmet ali podmedenc (močnik) in ob posebnih dneh jetrova (koruzni žganci politi z jetrovo omako) in fodajine (rezanci v juhi), kadar se kuha meso.

O kritični presoji nočnega dela je napisal J. Levičnik kar celo razpravo, ki je zanimiva za nočno delo v vseh strokah in ki so jo kot odprto pismo objavile NOVICE 27. marca 1861 (4) in ki jo dobesedno navajamo po tiskanem besedilu.

Odperto pismo
prečastitemu gospodu Jožefu Globočniku-u,
fužinarju v Železnikih.

Morebiti se bote čudili, da Vam to pisemce ne pride po pošti, ampak po naših hvale vrednih »N o v i c a h« v roke, in zakaj da Vam tako pišem? Zato, da bi še drugi brali, ktere to zadeva, kar mi je pri sercu. Želja mi je, terpljenje kovačem polajšati in zato svetujem: Prenaredite nekoliko delavni red!

Do zdaj vstajajo v Železnikih kovači k delu od 11. ure do polnoči in kujejo do 10. ali 11. ure dopoldne. Torej spijo le od kake 6. do 11. ure ponoči, verh tega se še popoldne navadno kake dve uri k počitku podajo, da trudne ude malo pokrepčajo. Al tak red je le zgolj navada, iz ktere izvira obilo težav, zdravje delavcom spodkopuje, pa je tudi sicer brez prida.

Ne zaverzite torej mojega sveta, kako bi se dal ta red prenarediti, in sicer tako, da bi šele ob dveh zjutraj začenjali kovati in o poldne nehovali. Potlej naj bi se pa spanje popoldne opuščalo.

Zakaj Vam to premembo priporočam, Vam hočem, dragi gospod! v kratkem razjasniti:

Da je strašno težavno, iz najboljšega spanja vstajati, si lahko vsak sam misli, in kdo se more more čuditi, da še starega kovača groza prešine pri glasu, ki ga k delu kliče? Hlapci, ki so dostikrat majhni otroci 8 do 10 let stari, se večidel še ne zbrichtajo in tekajo omamljeni ob roci otožnih starišev po nočnem merzlem mraku v kovačnice (vignice). Ko kovati pričnejo, so še tako dremotni, da z glavami skoraj čez nakvalo padajo. Verh tega kri rada teče iz nosa takim mladim delavcom. Vzrok teh nadlog je med drugim napčni in zopernaravni čas dela. Nature zakon je tak, da človek ponoči počiva; po ponočnem pokoji si moramo moči iznova dobivati. Ko opoldne solnce najvišje stoji, takrat najmanj občutimo telesno težo; temu nasproti pa je o polnoči človeško truplo najbolj oslabiljeno. Če tedaj o polnoči delaš, nasprotuješ naturnim postavam in se jim ustavljaš v veliko škodo; zakaj tako bojevanje zoper to, kar natura terja, je gotova poguba človeške moči.

Pomanjkanje spanja o polnočnem času je zdravju zelo škodljivo. Slavni kraljevo-pruski državni zdravnik dr. Hufeland pravi v svojem spisu z imenom »Makrobiotik« (ali nauk, kako si življenje podaljšati), da ni vse eno, kdaj da spimo, ali ponoči ali podnevi, in da se motimo, ako menimo, da je vseeno, če podnevi toliko časa spimo, kolikor smo ga noči odvzeli. Ta slavni zdravnik nam

pravi, da žila v človeškem trupu zjutraj najbolj počasi bije, tem hitreje pa kolikor bolj se dan večeru bliža, in da se na večer vsakega človeka neka tiha merzlica loti, ki se ji »večerna merzlica« pravi. Ta merzlica je na najvišji stopnji o polnoči, ko je solnce od nas najdalje. Kakor je pa pri nekterih boleznih nasledek prehlajenja smert, tako se mora ta merzlica prebiti, ko je na najvišji stopnji, o polnoči, v gorki postelji, po malem potu; če ne, pa začne telo bolehati.

O polnoči delati se pa pravi tudi slabo gospodariti. Kakor je bilo že zgoraj rečeno, je človeško telo o polnoči nekako oslABLJENO. Delavec torej, bi rekel, le z eno roko dela med tem, ko se z drugo spanju brani. Torej doseže delavec po takem terpljenju le polovico pravega prida. Vstane naj pa pozneje, ko je telo že bolj po spanju okrepljeno, gotovo bo z večjo serčnostjo in veseljem delal, in kmalu bo v dobrem spanju zamujene ure popravil.

Prosim Vas tedaj, prečastiti gospod, pogovoriti se z drugimi gosp. fužinarji v teh zadevah, in če ste tudi mojih misel, skušajte in skerbite, da se bo v prihodnje po tukaj predloženem delavnem redu ravnalo.

Sprejmite serčen pozdrav in zagotovilo iskrenega spoštovanja!

Iz Kranjske gore dne 8. sušca 1861.

J. Levičnik.

Z obravnavanjem zgodovinskega gradiva smo se že prestavili v čas, ko je manufakturna proizvodnja začela zaostajati za rastočimi potrebami trga, ko so bile že zgrajene prve magistralne železniške proge, ko so delovni stroji podsesterili in postoterili proizvodno zmogljivost tovarn, pa tudi v čas, ko so v Železnikih fužinarji in delavci že vedeli, da se na trgu uveljavljajo belgijski strojno kovani žebli in žičniki, ki s svojo konkurenčnostjo ogrožajo obstoj našega starega žebjarstva. Perspektive za nadaljnji napredek kraja so se v drugi polovici 19. stoletja spremenile v zavzetost za ohranitev prej doseženega stanja in v izgubljanje zaupanja v bodočnost. Spredaj omenjene globoke spremembe v tehniki, tehnologiji in organizaciji nove proizvodnje in prometa, so se časovno ujemale s projektiranjem novih železniških prog na našem ozemlju. Projekti so iskali najboljšo povezavo starih, tudi za bodočnost obetavnih in pa novih industrijskih središč, orientiranih na nove vire surovin in na njihovo koncentriranje v velikih industrijskih kombinatih.

Za gospodarsko zgodovino je važno dognati, kakšno vlogo (aktivno in pasivno) je dolina odigrala ob načrtovanju in gradnji železniških prog. Z iskanjem odgovora se ne moremo omejiti na areal s površino Selške doline (ok. 20.000 ha), temveč moramo zajeti vse hribovje od Ratitovca na severu do Cerknega, Idrije, Črnega vrha in Hrušice na jugu, ki površinsko meri nad 100.000 ha in ki ni bilo v interesu hitrejšega razvoja lesnega gospodarstva nikoli z železnico odprto.

Škofja Loka je bila ob času projektiranja železniških prog ena najbolj zanimivih, pa tudi spornih točk na slovenskem ozemlju. Mnogo projektov jo je vpletalo kot železniški vozle v smeri sever-jug in vzhod-zahod, drugi so jo pa upoštevali kot izhodišče za najugodnejšo zvezo med dolino Save in Soče oz. tedanjima deželama Kranjsko in Goriško. Njen prometni položaj je imel vlogo vrat k najkrajši zvezi proti Tolminu ob Selščici in Bači in za dostop na mnogo ugodnejši teren za gradnjo proge proti Gorici in Trstu, kakor je ljubljansko barje in visoka planota Krasa. Posebnost Škofje Loke je bila tudi v tem, da med mnogimi projektnimi veriantami, ki so jo vključevale, prav nobena ni bila uresničena, še več, da je niti lokomotive proge Trbiž—Ljubljana niso nikoli zadimile.

Ob gradnji prve proge je bilo po dokončanju relacije Dunaj—Gradec—Maribor—Celje (1846) vsaj teoretično možno, da nadaljujejo progo po ugodnejšem terenu in po krajši črti pod Trojanami, prek Domžal do Škofje Loke in naprej po Poljanski dolini in Idrijci proti Gorici in Trstu. Odločitev pa je padla v prid variante za podaljšanje proge ob Savinji navzdol na Zidani most v dolino Save, torej za odpiranje mnogo širšega zaledja celih dežel in odtod najprej ob Savi navzgor do Ljubljane (1849), trinajst let pozneje pa ob Savi navzdol do Zagreba in Siska. Prometni problem Gorenjske ni bil s prvo progo niti delno rešen, pač pa je bil za dve desetletji odložen.

V zvezi z načrtovanjem gorenjske železnice utemeljuje poročilo Trgovske zbornice v Ljubljani 1864 beljaško progo z naslednjimi razlogi (5): Železnica od Ljubljane do Beljaka bi zajamčila nadaljnji obstoj gorenjskih fužin in železarn, ker bi omogočila dovoz premoga iz zasavskih premogovnikov in olajšala izvoz proizvodov. To bi jim omogočilo nadaljnji razvoj in povečanje proizvodnje.

Razen tega izdeluje Gorenjska v majhnih naseljih loškega, kranjskega, radovljiškega in trziškega okraja platno, sukno, sita, usnje, želblje, kose, pile, čevlje, odeje in lončeno blago ter kovaške izdelke. Ti proizvodi dotlej niso mogli priti v pravem obsegu do veljave, ker ni bilo železnice, ki bi omogočila cenejši prevoz. Poročilo je opisovalo pomen gorenjske proge za tranzitni promet z alpskimi deželami, opozarjalo na vodno moč in lesno bogastvo ter na vsestranske možnosti industrijskega izkoriščanja.

Gorenjska železnica, prvotno imenovana beljaška proga, se je ob končnih odločitvah vlade spremenila v progo Trbiž—Ljubljana; Trbiž še ni bil povezan z Beljakom, ko je proga proti Ljubljani že stekla, in je to zvezo (37 km dolž.) dobil šele tri leta pozneje (1873).

Ob trasiranju gorenjske proge je bilo ekonomsko premalo obdelano, v kakšnem medsebojnem razmerju so prometna težišča v odnosu na Savo kot središčno osnovnico pokrajine. Medtem ko je bil Kranj neopredeljen, je tržiška industrija navijala za traso na levem savskem bregu, da naj bi proga že pri Tacnu prešla Savo in se na savskih terasah mimo Naklega čimbolj približala Trziču. Koncesijski odbor je zagovarjal kompromisno črto trase najprej na desnem, delno pa tudi na levem bregu z argumenti, da je v spodnjem delu Gorenjske industrija zgoščena na desnem bregu, poimensko: tovarna lesovine, brusilnica in papirnica v Goričanah in Medvodah, rudarska družba Knapovže, bakrov rudnik Škofje v Poljanski dolini, plavž in fužine v Železnikih ter fužine na Jesenovcu, škofjeloško platno, stražiško sitarstvo, pridobivanje skрила, lesne obrti, dalje plavža in fužine v Kropi in Kamni gorici, železarna Ilovše pri Bledu, fužine in valjarna v Stari Fužini, v Bohinjski Bistrici in na Radovni. S prehodom proge na levi breg za Podnartom pa je bilo povezano gorenjsko suknarstvo in proga s tržiškimi industrijami. Območje Trziča pa s to prometno rešitvijo ni bilo zadovoljno; zelo se je zanašalo na zvezo Celovec—Ljubljana (pod Ljubeljem), uresničena je bila pa le vicinalna proga Kranj—Trzič, vendar šele štirideset let pozneje (1908).

Zakaj se proga Trbiž—Ljubljana ni bolj približala Loki in obema dolinama? Loka res ni zaostrovala vprašanja lokacije za svojo železniško postajo, očitki, da naj bi pod vplivom interesentov za ohranitev starega prometnega sistema odrivala postajo čimbolj od mesta proč, pa tudi niso utemeljeni. Komisija za ogled terena je trdila, da je lega postaje možna le pri Virmašah ali na Trati ter je odsvetovala prestavitev bliže k mestu, kar bi poleg terenskih težav tudi podaljšalo progo in povečalo ovinek. Jože Jenko je v razpravi: »Vloga

Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja» podrobneje obdelal takratne prometne probleme (6), k jih v tem poglavju delno povzemamo.

O kakem posebnem zavzemanju občin v Selški dolini ali fužinarjev v Železnikih za progo Trbiž—Ljubljana ni nobenih podatkov. Zabeležiti pa je treba dopis, ki ga je Levičnik kot časnikar napisal z vprašanjem glede škofjeloškega kolodvora — ali naj bo v Loki ali v Virmašah — in s katerim je apeliral na poslanca dr. Tomana ter na ljubljansko kupčijsko in obrtnijsko zbornico, naj bi že sedaj mislili tudi na progo Škofja Loka—Železniki (7).

Po zgraditvi južne železnice Dunaj—Trst in proge Trbiž—Ljubljana je vsa javnost vedela, da bosta za povezavo avstrijskih alpskih delež s tržaškim zalivom kmalu grajeni še ena ali dve progi. Za prej ilirski del avstrijskega ozemlja je bil 1872 ustanovljen poseben konzorcij, ki je pripravil za tranzitni in lokalni promet projektne variante za gradnjo železniških prog. Iz tega načrta ilirskih centralnih železnic omenjamo tiste projekte, v katerih je bila vpletena Škofja Loka:

1. Škofja Loka—Poljanska dolina—Razdrto—Divača—Sežana—Škedenj—Trst
2. Trst—Divača—Loka—Tržič—Ljubelj—Celovec
3. Trst—Razdrto—Žiri—Loka—Jezerko—Železna kapla—Velikovec—Mostič—Launsdorf (na odseku St. Vid ob Glini—Breže)
4. Polzela—Kamnik—Škofja Loka—Žiri—Idrija—Sv. Lucija
5. Škofja Loka—Poljane—Žiri—Veharše—Godovič—Hrušica—Razdrto—Sežana
6. Trbiž—Predel—Bovec—Tolmin—Gorica.

V smeri sever—jug ni pod predvidenimi prevali Jezerko, Ljubelj, Predel prodrla nobena varianta, pač pa je parlament 1897 načelno sprejel tursko-karavansko progo z nadaljevanjem skozi Bohinj v dolino Soče, ki je začela obratovati 1906. Zagovarjanju proge v smeri vzhod—zahod (Polzela—Kamnik—Loka—Idrija—Sv. Lucija) je bilo pa končno zbito dno z gradnjo dveh lokalnih prog Ljubljana—Kamnik (1891) in Kranj—Tržič (1908). S to parcialno rešitvijo prometnega problema Gorenjske so bile preprečene vse uspešnejše tranzitne variante.

Neuspeh, ki ga je doživel načrt ilirskih železnic, pa ni prizadel mesta Škofje Loke toliko, kakor njeno globoko zaledje. Loka ni dosegla, da bi se vsaj porečje obeh Sor odprlo z železnico na raven drugih slovenskih pokrajin. Res je, da železnice niso mogle rešiti železarstva v starih lokacijah, tudi tam ne, kjer so bile zgrajene mimo ali blizu starih fužin; posledice napačne prometne politike so zadele zlasti lesno gospodarstvo v tistih pasovih, ki so bili tudi do 30 km oddaljeni od železnice. Podobno zaprtost z vidika železniške mreže je poleg loškega sveta tedaj kazala samo še Gornja Savinjska dolina. Občine Loka, Poljane, Žiri, Javorje, Trata in Senožeče so pri kranjskem deželnskem odboru dosegle, da se je gradnja loške proge kot druge zveze alpskih dežel s Trstom 1896 ponovno obravnavala in z vsemi priporočili odbora predložila trgovinskemu ministrstvu na Dunaju. Selška dolina ni sodelovala pri tej akciji. Kakšno je bilo konec 19. stol. razpoloženje Železnikarjev glede na odločitev dunajske vlade, da se bo druga zveza s Trstom gradila v podaljšku tursko-karavanske proge čez Bohinj in naprej po dolini Bače in Soče, moremo sklepati iz pisma J. L. (Josip Levičnik), ki so ga objavile NOVICE št. 31/1900 na str. 298 in 299: »O železnici sami bi se dalo morebiti tudi kaj napisati, kar naj vendar rajše izostane. Le eno rečemo: Kako se bo speljala tista po Tolminski dolini in kako naj

se brani ondotnih hudournikov, to naj bo skrb tistih, ki jo bodo gradili in vzdrževali.«

Škofja Loka se je zavedala lastne prometne izolacije, v katero je zašla potem, ko so bili uresničeni konkurenčni projekti, ki sploh niso tangirali nje-nega sveta.

Za tretjo zvezo s Trstom po trasi Polzela—Kamnik—Škofja Loka—Idrija v dolino Soče je dajala pobudo zlasti zahodna Štajerska. Tretjo projektno varianto je kranjski deželni odbor obravnaval 1912 in se je za njeno uresničitev še bolj zavzemal, kakor ob razpravi druge zveze s Trstom. Pristojni deželni poslanec je trdil, da Loka vidi v tem načrtu svojo rešitev. Dokaj verjetno je, da bi bila ta zveza tudi uresničena, če tedaj ne bi bila na domiku prva svetovna vojna. Prav med vojno se je pa tudi izkazalo, kako potrebna bi bila Avstriji povezava s Primorsko preko Loke prav iz strateških razlogov, ki so bili prej odločilni za izbor druge zveze s Trstom, saj je bilo obratovanje na tej progi ves čas soške fronte onemogočeno na črti Podmelec—Dutovlje—Sežana, to je na dolžini ok. 80 km. Srednji odsek soške fronte, ki je rabil največ materiala, je na ta način ostal brez direktnega železniškega dovoza.

Selška dolina se je z zamudo začela brigati za priključek na železniško progo. Dopisnik NOVIC iz Železnikov se je 1894 zavzemal za graditev proge Loka—Železniki (8) in utemeljeval njeno prednost proti bohinjski trasi s še enkrat večjim številom prebivalstva v Selški dolini kot v Bohinjski (prva ok. 8000, druga 4600). Pismo nadaljuje: lokalna železnica Loka—Železniki bi, ako bi gg. tehniki dobro znali priti okoli Hrastnika in mimo Petrovega brda, ne prizadejala posebnih ovir, ker bi na ta način ne bilo nikjer treba prestopiti Sore. Da smo kje tam gori na Češkoj, stavimo kaj, obe progi Lesce—Bohinj in Loka—Železniki bi gotovo že zdavnaj vozili. Možem, ki imajo za taka podjetja voljo, zmožnost in moč, kličemo torej v spomin besede: »Kdor ne vaga, je brez blaga.«

Leta 1903 je bil izdelan projekt in tehnični elaborat za gradnjo normalnotirne proge od postaje Škofja Loka do Železnikov. Komisijski obhod trase je bil opravljen v novembru 1903. Pozneje je bil elaborat podaljšan s traso do Podrošta na celotno dolžino 25 km. Projekt je obravnaval deželni zbor 1912; poročevalec je utemeljeval gospodarsko in strateško važnost proge z gozdnim bogastvom, z mnogimi viri vodne moči in s perspektivo za razvoj lesnega gospodarstva, ki edino more nadoknaditi izgubljena delovna mesta in ustaviti odhajanje na tuje. Do gradnje ni prišlo zaradi izbruha vojne, pač pa je bila ozka cesta Loka—Podbrdo—Tolmin po cele mesece nabita s transporti za soško fronto.

Po vojni, v stari Jugoslaviji, so v Loki in v obeh dolinah prav občutili, v kakšni prometni izolaciji jih je pustila Avstrija, toliko bolj, ker je zaradi italijanske meje postalo vsako povezovanje s Primorsko nemogoče. Sedaj so se bolj živo zanimali za uresničenje starih projektov s perspektivo, da bo proga prej ali slej podaljšana od Podrošta do Podbrda in na drugi strani od Žirov na Primorsko. V Loki so 1928 začeli z akcijo za gradnjo železnice v obe dolini in izvolili skupni odbor z nalogo, da posreduje pri vladi ob razdelitvi inozemskega investicijskega (Blairovega) posojila, namenjenega za gradnjo železnic in pristanišč v Jugoslaviji. Železniški odbor v Loki naj doseže, da bodo upoštevane gospodarske potrebe obmejnih krajev, ki so morali dotlej zaradi pomanjkanja prometnih sredstev prodajati svoje pridelke po nesorazmerno nižjih cenah, kar jim je onemogočilo vsak gospodarski napredek.

Odbor je bil sestavljen iz zastopnikov Mengša, Domžal, Smednika, Vodice, Škofje Loke, Železnikov ter vseh občin Selške in Poljanske doline. Zedinili so

se za traso z izhodiščem iz Domžal preko Save pri Mavčičah do Škofje Loke in odtod po Poljanski dolini mimo Fužin do Žirov (28 km) ter po Selški dolini do Podrožja (25 km). Na podlagi prejetih vlog je direkcija za graditev železnice opravila rekognosciranje terena, izdelala načrte in tehnično poročilo. Na selški progi je bilo predvidenih pet krajših predorov, na žirovski pa trije srednje dolgi, med njimi najdaljši med Fužinami in Selom 1670 m. Po predračunu so stroški gradnje po kilometru znašali za ravninski del proge 1.5 milij. din, za krak do Podrožja 2.4 in do Žirov 5.0 milj. din po km.

Prizadevanja škofjeloškega železniškega odbora so pa tudi v obdobju stare Jugoslavije ostala brez uspeha; Slovenija kot razvitejša pokrajina sploh ni bila upoštevana pri razdelitvi investicijskega posojila, v vsem obdobju sta bili pa zgrajeni le dve krajši progi, in sicer 1924 proga Ormož—Ljutomer—Murska Sobota (38.1 km) in 1938 proga Sevnica—Tržišče (13.4 km).

Prehodi proti zahodu, ki smo jih spredaj obravnavali, niso nič novega, opozoriti je treba le na to, da jih še vedno ne moremo dvigniti na raven iz rimskih časov. Josip Likovič jih v svoji razpravi Slovensko cestno omrežje — zgodovinski povzetek (9) našteva kot cestne prehode (vozne in tovorne) v rimskih časih po naslednjem vrstnem redu:

1. Bela—Ziljica—Zilja
2. Soča—Trenta—Vršič—Koren
3. Bača—Bohinj—Ljubelj
4. Bača—Petrovo brdo—Loka
5. Most na Soči—Cerkno—Loka—Smlednik
6. Odcep prednje v Brebovnico—Lučine—Horjul

Tranzitne ceste, ki je za Selško dolino najbolj zanimiva (toč. 4), še vedno ni mogoče aktivirati na sodobno raven.

Sklepno moremo povzeti, da je bila Loka premalo prizadevna za odpiranje svojega zaledja z železnico, imela je pa tudi trikrat po vrsti posebno smolo:

prvič, ker ni prišla v kombinacijo za uresničitev druge povezave Trsta z zaledjem, za katero domnevajo, da je odločitev v korist tursko-karavanske proge izsilila Nemčija,

drugič, ker je izbruh prve svetovne vojne preprečil uresničenje tretje povezave Trsta z njegovim severovzhodnim zaledjem, ki bi po vsej verjetnosti vključila Loko in njen svet, in

tretjič, ker je italijanska meja v zahodnem delu loškega sveta v obdobju stare Jugoslavije preprečila vsako možnost razvoja tranzitnih prometnic v smeri vzhod-zahod.

IV.

Žage in mlini

Dolina se ponaša z najstarejšo vodno žago na slovenskem ozemlju. Njen obstoj v Železnikih je bil dokazan s freisinško listino za l. 1358, ki jo imenuje Časovo žago ob vodi pod Škovinami, to je ob Sori, kajti po hudourniški strugi priteče izpod Škovin po nekaj vode le ob največjem nalivu. Mimogrede omenjamo, da poleg Železnikov poskušamo dognati čas in kraj prvega nastanka venecijanskih žag, zlasti v dolinah pod Dolomiti, in mojstre, ki so pri nas postavili prve vodne žage z lesenim jarmenikom in enim listom. Pri tej nalogi nam pomaga tudi uredništvo Primorskega dnevnika v Trstu.

Žaga kot delovni stroj je pomenila popolnejšo tehnologijo, ki je spodrinila preprostejši in neracionalnejši postopek tesanja in kalanja lesa. Medtem ko za ročno primarno obdelavo lesa ni bilo nikoli na voljo dovolj delavcev, se je s strojnimi žagarstvom proizvodnja postoterala. Pri naglem širjenju Železnikov (gradnja stanovanjskih, fužinarskih in gospodarskih poslopij) je žaga gotovo pospeševalno vplivala na razvoj kraja.

Sprva so žage obratovale le za potrebe ožjega okoliša, v drugi polovici 19. stoletja so pa za svoj pogon že vpregle več konjskih moči, kakor so jih prej imele vpreženih fužine. V spodaj navedeni tabeli navajamo pregled števila žagarskih obratov po katastrskih občinah in sicer:

za l. 1826 (po podatkih franciscejskega katastra)

za l. 1875 povzeto po letnem poročilu Trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani, vendar le za žagarske obrate, ki so imeli obrtnice, kateri so bili tudi obdavčeni in ki so delali za trg, pogon so pa imeli ob precej stalni vodi. Žage, ki so jih imele kmetije za razžagovanje hlodovine za lastno preskrbo, niso imele obrtnice, niso bile obdavčene, zato jih zbornica ni evidentirala v registrirani obrti. Skupno število žagarskih obratov je bilo torej v 1875 precej večje, kakor jih za to obdobje našteva tabela

za l. 1900 — popis vseh žagarskih obratov, obdavčenih in neobdavčenih sta za stanje leta 1900 pripravila Franc Okorn-Podrošt in Matevž Dolenc, mlinar na Luši. V nadaljevanju tebele bomo navedli tehniške in orientacijske podatke za vsak žagarski obrat v dolini.

Pregled števila žagarskih obratov v dolini

Katastrska občina	L. 1826	L. 1875	L. 1900
Sorica	—	1	5
Danje	—	—	1
Davča	1	—	2
Zali log	1	3	3
Sv. Nikolaj	—	—	2
Železniki	1	3	6
Sv. Križ	—	—	1
Dražgoše	—	—	—
Kališe	—	—	—
Studeno	—	3	11
Selca	1	2	3
Dolenja vas	1	1	1
Sv. Lenart	—	1	1
Zgornja Luša	—	3	5
Bukovica	—	1	1
Sv. Klemen	1	—	2
ostale k. o./deli	—	—	—
skupaj	6	18	44

Franciscejski kataster (1826) nima nobenih tehniških podatkov, razlikuje le zidane od lesenih žag.

Poročilo Zbornice ima že skrbno zbrane podatke o lokaciji žag, o pogonskem mehanizmu, o delovnih strojih in o obratovalnem času. Vseh 18 obratov je grajenih po tipu venecijanke, v jarmeniku je vpet po en list. Krožnih žag še nimajo, pogon se prenaša s podlivnih koles (le v Železnikih sta dva primera nadlivnih koles), izkoriščena pogonska moč znaša 3 ali 3,5 KM. Obratovalnih dni v letu ima najmanj žaga v Rovtu (Sv. Lenart), in sicer 50, vsi ostali obrati pa

120, 140, 160, obrati na Češnjici pa 180 dni. Dnevni delovni čas znaša v šestih obratih po 12, v dvanajstih pa po 14 ur.

Posebej je treba omeniti tovarno parketov Štajmic v Petrovem brdu (pri Selcih), ki je bila ustanovljena v sklopu dveh venecijank, ki sta pa že imeli vpeta po dva lista v jarmeniku. Strojna oprema tovarne je imela veliko krožno žago s pomično mizo, pet malih krožnih žag, veliko furnirsko žago, malo jarmeniško žago, osem podlivnih koles, skupno 25 KM. Zaposlenih je bilo 18 moških delavcev in 6 mladoletnih. Značaj industrijskega obrata je dalje imela tudi Pamerjeva žaga v Soteski s priključeno proizvodnjo furnirja in z naslednjo opremo: velika furnirska žaga, štiri cirkularke, vrtalni stroj, dolbilni stroj, velika krožna žaga s pomično mizo, parni kotel, tri podlivna vodna kolesa 12 KM.

Tabelarni pregled žagarskih obratov v dolini po stanju 1. 1900

(Vir podatkov je citiran spredaj, venec. jarm. = venecijanski jarmenik, cirk. = cirkularna žaga, nadliv. -sredoliv. = nadlivno in sredolivno vodno kolo.) Seznam je razčlenjen po strugah vodnega pogona.

A. Žage ob Sori

Obratovališče	Ime lastnika	Domače ime	Delov. stroj	Pogon
Zadnja Sora	Janez Zgaga	Janez Pohman	venec. jarm. in cirk.	turbinski
Zadnja Sora	Stanko Demšar	Brelhova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Sorica	Martin Kežjar	Orlistova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Sorica	Leopold Drol	Grotova žaga	venec. jarm. in cirk.	elektromot.
Sorica	Peter Fajfar	Kondradova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Podrošt	Ivan Žbontar	Grogurjeva žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Podrošt	Ivan Veber	Strojčeva žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Zali log	Gašper Šmid	Mlinarjeva žaga	venec. jarm.	nadliv.
Železniki	Anton Globočnik	Fužinska žaga	venec. jarm. in cirk.	sredoliv.
Železniki	Jožef Globočnik — Amalija	Fužinska žaga	venec. jarm. in cirk.	sredoliv.
Železniki	Martin Klopčič	Martinkova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Železniki	Janez Thaler	Plinčarska žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Železniki	Johan Globočnik	Škrjevceva žaga	venec. jarm. in cirk.	sredoliv.
Češnjica	Luka Šmid	Ožbicova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Petrovo brdo	Anton Globočnik	Štajmicova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Petrovo brdo	Jože Globočnik — Amalija	Štajmicova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Podzavrnik	Johan Globočnik	Johanova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Dolenja vas	Lovro Benedik	Mlinarjeva žaga	dva venec. jarm.	sredoliv.
Hrastnik	Luka Šmid	Ožbicova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

B. Žage ob Davči

Obratovališče	Ime lastnika	Domače ime	Delov. stroj	Pogon
Davča	Peter Jemec	Jemčeva žaga	venec. jarm. in cirk.	elektromot.
Davča	Franc Valentinčič	Žagarjeva žaga	venec. jarm.	nadliv.
Farji potok	Jakob Čemažar	Šturмова žaga	venec. jarm.	nadliv.
Osojnik	Janez Lavtar	Tajnetova žaga	venec. jarm.	nadliv.

C. Žaga ob Ravenski grapi

Ravne	Franc Rejc	Hišarčkova žaga	venec. jarm.	nadliv.
-------	------------	-----------------	--------------	---------

Č. Žage ob Smolevi (prednji in zadnji)

Zadnja Smoleva	Anton Demšar	Javhova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Prednja Smoleva	Ignac Pegam	Matocovga Matevža žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

D. Žage ob Dašnjici

Podlonk	Franc Kavčič	Markotova žaga	venec. jarm.	Pelton.
Dašnica	Franc Demšar	Čočova žaga	venec. jarm. in cirk.	Francis turb.
Češnjica	Janez Kemperle	Kemperlova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

E. Žage ob Češnjici

Na Lojah	Janez Kemperle	Kemperlova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Rudno	Lovrih	Lovrihova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Rudno	Franc Gartner	Novakova žaga	venec. jarm. cirk.	nadliv.
Rudno	Gregor Šmid	Prešnkova žaga	venec. jarm. cirk.	nadliv.
Češnjica	Franc Hajnrihar	Beštrova žaga	venec. jarm. cirk.	nadliv.
Češnjica	Franc Gartner	Reškova žaga	venec. jarm.	nadliv.
Češnjica	Franc Hajnrihar	Mlinarjeva žaga	venec. jarm.	nadliv.

F. Žage ob Sevnici

Selca	Jakob Šurm	Jakopčeva žaga	polnojarm. in cirk.	nadliv.
(Sp. Lajše)	(spredaj pozabljena)		venec. jarm.	nadliv.

G. Žage ob Bukovščici

Bukovščica	Aleš Lavtar	Tajnetova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Hudi laz	Janez Leben	v Lazu	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

H. Žage ob Luši

Obratovališče	Ime lastnika	Domače ime	Delov. stroj	Pogon
Zgornja Luša	Lenart Čemažar	Zavratarska žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Zgornja Luša	Jože Tavčar	Debelobrdarska žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Zgornja Luša	Janez Fojkar	Tinčkova žaga	venec. jarm.	sredoliv.
Zgornja Luša	Fojkar-Tavčar Anton	Starmanova žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.
Luša	Matevž Dolenc	Mlinarjeva žaga	venec. jarm. in cirk.	nadliv.

Rekapitulacija podatkov o žagarskih obratih v l. 1900:

	Zag. obrati	Polnojarmeniki	Venec. jarmeniki	Krožne žage
ob Sori	19	—	20	14
ob Davči	4	—	4	1
ob Ravenski gr.	1	—	1	—
ob Smolevi	2	—	2	1
ob Dašnici	3	—	3	2
ob Češnjici	7	—	7	3
ob Selnici	1	1	—	1
ob Bukovščici	2	—	2	2
ob Luši	5	—	5	4
skupaj v dolini	44	1	44	28

Maksimalna zmogljivost z obratovanjem v dveh izmenah je dosegala količino ok. 40.000 plm, ki pa v prejšnjem stoletju zaradi slabe odprtosti gozdov ni bila nikoli polno izkoriščena.

Globlji vpogled v žagarsko proizvodnjo Selške doline dobimo, če izpeljemo primerjavo prednjih podatkov s stanjem v tedanjem okrajnem glavarstvu Kranj:

Skupna površina okraja je l. 1900 znašala 102.200 ha; delež Selške doline je predstavljal 20 % površine okraja, v gozdni površini okraja je znašal delež doline 21 %, v skupnem številu vseh žagarskih obratov v okraju 107, je pa 44 žag v dolini zavzemalo delež 41 %, kar potrjuje, da je bila surovinska baza tu že tedaj razmeroma močnejša in da je gospodarsko težišče doline prehajalo na gozdno in lesno gospodarstvo.

Mlini in mlinarstvo

Znano je, da so naprave za vodni pogon mlinov in mlinski kamni bistveno starejši kakor žage; strokovnjaki razvoja vodnih pogonov priznavajo mlinom časovno prednost za nekih petsto do tisoč let.

Voda za pogon mlinov je bila ob naselitvi doline skoraj tako važna, kakor pitna voda, zato sta v hribih po dve kmetiji že imeli en mlin, pogosto pa tudi vsaka svojega. V svetu, ki ima vseprek tekočo vodo, ni bilo s postavitvijo mlinov problemov, mlinov je bilo tudi ob vsakem času več kakor žag. Preko zmog-

ljivosti, ki je ustrezala posameznim zaselkom, so se razvili mlini le v spodnjem delu doline, ki so obratovali za širše potrebe trga.

Podobno kakor spredaj za žage, navajamo tudi za mlino tabelarni pregled po katastrskih občinah, ki je sestavljen po naslednjih virih:

a) za stanje 1826 po podatkih franciscejskega katastra; ta razlikuje mlino le po načinu gradnje in našteva med zidanimi v Davči 5, Zali log 1, Železniki 4 s štirinajstimi kamni, v Selcih 1, v Dolenji vasi zidane stope, Sv. Lenart 2, Zg. Luša 5 zidanih;

b) avstrijske vojaške specialke. Število mlinov je v drugi polovici 19. stoletja ostalo skoraj nespremenjeno;

c) poimenski pregled mlinov po stanju 1900 (kakor spredaj za žage) sta izdelala Franc Okorn — Podrošt in Matevž Dolenc na Luši.

Pregled števila mlinov v dolini (vsi na vodni pogon)

Katastrska občina	1826	Vojaška specialka	1900
Sorica	3	6	5
Danje	1	6	11
Davča	11	7	16
Zali log	5	4	7
Železniki	4	5	4
Sv. Nikolaj	1	2	4
Sv. Križ	—	2	1
Dražgoše	—	—	—
Kališe	—	—	—
Studeno	1	4	3
Selca	2	2	3
Dolenja vas	1	2	1
Sv. Lenart	4	2	1
Zg. Luša (vštet Srednik)	5	5	4
Bukovica	2	1	1
Sv. Klemen	6	4	5
Skupaj	46	52	67

Rekapitulacija mlinov po strugah vodnega pogona:

ob Sori	12 mlinov
ob Podgorskih grapah	11 mlinov
ob Davči	24 mlinov
ob Zadnji Smolevi	2 mlina
ob Prednji Smolevi	2 mlina
ob Češnjici	3 mlina
ob Selnici	4 mlina
ob Luši	3 mlina
ob Bukovščici	6 mlinov

Tabelarni pregled mlinov (kakor spredaj za žage) moramo žal zaradi omejenega obsega te razprave opustiti.

Prelivanje fužinarskega kapitala v gozdove

Najpomembnejše premike v gospodarstvu obravnavanega obdobja so izzvale silnice na križanju dveh nasprotnih razvojnih trendov: upadanje konkurenčne sposobnosti našega železarstva ter v tej zvezi nazadovanje proizvodnje, krčenje delovnih mest in socialni nemir; po drugi strani pa iskanje samopomoči za dvig kmetijskega gospodarstva, zlasti na področju živinoreje in gozdarstva.

V spredaj že omenjenem viru (5) je prišel I. Mohorič na str. 117 do naslednjega sklepa: Gorenjska železnica (1870) ni mogla več spremeniti usode tistih številnih plavžev in fužin v Železnikih, Bohinju, Kropi, Kamni gorici, Tržiču in Kokri, ki so ostali ob strani, znatno oddaljeni od železnice. O njihovi usodi je odločala tehnična revolucija, ki je zahtevala cenejšo proizvodnjo jekla in koncentracijo obratov ter popolno preureditev vseh naprav. V železarstvu je dve leti po otvoritvi gorenjske proge izbruhnila huda kriza, ki je zahtevala popolno reorganizacijo surovinskih baz in tehnično spremembo fabrikacije.

Nič takega se ni zgodilo, vsak kraj je hiral in se reševal po svoje, vsi spredaj omenjeni plavži so pa kmalu ugasnili za vedno. Manufakturna proizvodnja železarskih krajev je pač slonela na surovinski in energetski bazi, ki so ji bile skrajne meje zmogljivosti postavljene s tedanjim prometnim sistemom. V prvem obdobju upadanja konkurenčne sposobnosti (ko je bilo na trgu surovo železo s Koroške že očitno cenejše in kakovostno boljše), so si naše železarne pomagale s cenejšo kalkulacijo trdega oglja, s cenejšim delom in s čim višjim deležem končnih izdelkov. Nekaj desetletij je bilo še mogoče ohranjati ravnotežje s tujo konkurenco, tudi ob rastočem uvozu dražjega surovega železa, dokler ni začelo povpraševanje po ročno kovanih izdelkih (zlasti žeblih) očitno pojemati.

Kriza naših železarn, usmerjenih na žebjarstvo, je dosegla vrhunec v zadnji četrtini 19. stoletja, ko so stroji — avtomati za izdelavo žebjev s svojo kakovostjo, množino in ceno prevzeli trg in dokončno onemogočili nadaljevanje manufakturne proizvodnje. Fužinarji so dobro vedeli, da so vse možnosti racionalizacije v obstoječih obratih že izčrpali in da je podaljševanje manufakturne proizvodnje možno le še do meje, doklej bodo kovači voljni delati za vsako ceno. Prav ob tem vprašanju minimalnega zaslužka (reprodukcije delovne moči) pa ni bilo nobenega drugega izhoda več, kakor ustavitev obratovanja in likvidacija podjetij. V zgodovinskih listinah ni nikjer govora o kakšnih novih projektih za prehod na industrijsko skalo niti ne o ustanovitvi novih industrijskih podjetij, seveda v zgoraj naštetih lokacijah. Zato tudi v nobenem primeru ni prišlo do investicijskih injekcij v tehnično rekonstrukcijo tistih predelovalnih obratov, ki bi še mogli postati konkurenčni. Vseh vrst ročno kovanih žebjev tudi stroji — avtomati niso mogli na mah spodriniti. V Kropi so dokazali, da je ročno kovanje žebjev še mnogo desetletij po najtežji krizi uspevalo, seveda ne vseh vrst, prav gotovo so pa bili »kladuci« (kladivca, žebli za železniške tračnice) in »planinčarji«, (čevljarski žebli za gozjarice) še dolgo donosni artikli. Ob taki trdoživosti ročnega žebjarstva je pa treba upoštevati, da je niso krepili lastniki fužin, ampak se je ukoreninila na združnih osnovah Prve žebljarske in železoobrtne zadruga v Kropi, ki je bila ustanovljena 1. maja 1895.

V prejšnjem stoletju je železarstvo Železnikov preživelo močno konjunkturo, ki je sprva še pospeševala ekspanzijo industrije, zatem uravnovešenost proiz-

vodnje in povpraševanja, ki pa je v drugi polovici stoletja prešla v stagnacijo in končno v akutno krizo, kakršna ni prej nikdar narušila temeljev celotne ekonomske zmogljivosti kraja in znatnega dela doline. Kakor fužinarji so tudi delavci vedeli, da tu ne bo več kruha in da je manj boleča prostovoljna odselitev (v Kropo, na Jesenice, tudi v Bosno), kot doma čakati na brezposelnost. V Kropi je ob življenjskem standardu, ki si ga slabšega niso znali zamisliti, v letih 1886 do 1888 še padel tedenski zaslužek žebeljarskega delavca z ravni 3 do 4 goldinarje, na 2.5 do 3.—, torej za celih 25 % (10).

Pri fužinarjih je celotna likvidacija proizvodnje že dozorevala za odločitev ter je izvršitev le še postajala vprašanje najprimernejšega časa. Dvor pri Žužemberku je izpeljal ustavitve obratov najbolj naglo in naenkrat, pri drugih se je postopek več ali manj zavlekel, v Železnikih so pa kovali žeblje še več let po ugasnitvi plavža. Eeden najbolj grenkih dogodkov, ki je zadel Železnike ob največji zaskrbljenosti delavstva za obstoj, je imel čudno ozadje. Glavni fužinar Johan Globočnik je 1882 kupil v Ljubljani Mayerjevo tovarno za strojno izdelavo žebeljev in za vlečenje žice. Ne moremo verjeti, da je to storil v interesu rodnega kraja, da bi namreč poslej držal dvoje želez v ognju (manufakturno in industrijsko fabrikacijo), pač pa potrjujejo vsi dokazi, da je med prvimi izgubil zaupanje v perspektivo žebeljarstva v Železnikih. S tega vidika mu ni bilo težko sprostiti del kapitala za prevzem ljubljanske tovarne, od katere je pričakoval večji dobiček.

Z delovnimi mesti v Ljubljani je Johan dejansko ustanovil konkurenčni obrat vsem žebeljarskim vigenjcom, torej tudi svojim kovačem, ki so mu množili njegovo premoženje in katerih zaupanje je tedaj s svojo gospodarsko politiko dokončno zapravil.

V javnem mnenju je nekaj časa prevladovalo stališče, da bi se s preselitvijo ljubljanskega obrata v Železnike mogli prebroditi tukajšnjo krizo žebeljarstva. Na Kranjskem se je konkurenčna nevarnost strojno kovanih žebeljev pojavila prvič z letom 1862, ko je ljubljanski trgovec in bankir Emerik Mayer ustanovil v Dobrunjah pri Ljubljani manjši obrat za žico in žičnike. Pet let pozneje je preselil obrat v Komenskega ulico v Ljubljano in ga nekoliko povečal ter prepustil svojima svakoma Henriku in Viktorju Galle. Nova lastnika sta 1882 podjetje prodala Johanu Globočniku v Železnikih, ki je tovarno bistveno povečal in jo preselil v Metelkovo ulico. Njena zmogljivost (do 4000 ton žice in žičnikov letno) je že presegala vso letno proizvodnjo žebeljev v Železnikih, zaposlenih pa je bilo 44 delavcev (11). Po istem avtorju povzemamo, da je strojna proizvodnja žičnikov v l. 1875 v dveh obratih (Ljubljana in Lipnica pri Kamni gorici) skupaj dosegla količino 164.896 kg, v l. 1885 pa v istih dveh obratih že 450.000 kg. Nekaj pozneje (1890) je pa nastala pri nas največja tovarna žice in žičnikov na Jesenicah, po izgraditvi lokalne železniške proge v Kamniku (1891) pa še en obrat tvrdke Prašnikar v Kamniku. Tovarna na Jesenicah je pri nas pomenila zgodovinsko prelomnico med rokodelskim in strojnim načinom fabrikacije žebeljev, zlasti za najširše področje njihove porabe v gradbeništvu.

Na vprašanje, če so bili Globočniki kapitalno dovolj močni, da bi z ustanovitvijo sodobne in primerno velike žebeljarne v Železnikih zagotovili kontinuiteto žebeljarstva v svojem kraju, je mogoče odgovoriti pritrdilno, saj je bila že Johanova tovarna v Ljubljani za tedaj kar močan obrat. Vendar pa je bila taka rešitev nepredstavljiva, na eni strani za fužinarje, kakor za delavstvo, saj sta oba dejavnika doživljala zaton manufakturne proizvodnje kot elementaren in

neizbežen, skupnega jezika pa nista našla niti za rešitev najbolj drobnih tekočih vprašanj (primer nočnega dela), kaj šele glede problemov prihodnosti. Res se fužinarji pri nas niso nikjer lotili takih zasnov za nadaljevanje svoje vloge v gospodarski strukturi, nepretrganost žebeljarstva je pa kot edina izjema uresničilo delavstvo v Kropi in še tu ne ob pomoči ondotnih fužinarjev, marveč ob njihovem nasprotovanju in v trajni borbi za uveljavljanje delavske samouprave na združnih načelih.

Stoletje Globočnikov

Gospodarski razvoj Železnikov in srednjega dela doline so na področju železarstva odločilno usmerjali fužinarji; zato je za gospodarsko zgodovino pomembno predvsem, da odkriva v stoletju prvih začetkov industrializacije tiste ukrepe gospodarskih krmarjev, ki so bistveno vplivali na blaginjo ali uboštvo prizadetega ljudstva v naših krajih. Fužinarji nas torej zanimajo le kot čini-telji tedanje ekonomske politike, ki je osrednji predmet pri raziskovanju gospodarske zgodovine.

V svojem prispevku navaja dr. Marija Verbič precej podatkov o premoženjskem stanju fužinarjev in jih razvršča po lestvici gospodarske moči, ki so jo tedaj merili po številu fužinskih deležev. Rod Globočnikov je bil s 15 deleži že na začetku 19. stol. pred Plautzi z 12 deleži in pred Homani z 10 deleži, medtem ko se s temi tremi ni mogla meriti nobena druga rodbina. V istem stoletju je izginila vsaka podobnost s preteklostjo, ko so bili fužinski deleži v večji meri priznani za aktivnost najspodobnejših fužinarjev in vsebinsko bližje nekakšnim združnim deležem, kakor kupljivim industrijskim delnicam. Ob dvojnosti pomena deleža na skupni lastnini se je moglo zgoditi, da so v 400 letih zelo zaslužni Plautzi v prvi polovici 19. stol. popolnoma izginili z odra fužinarjev, Globočniki pa so si do leta 1866 že pridobili absolutno večino 61 deležev od skupnih 96. Pozneje je bila izrinjena iz vrst fužinarjev tudi rodbina Homanov, kar je odprlo Globočnikom pristop na najvišji vrh: konec 19. stol. so postali edini lastniki fužin v Železnikih. Kot kronisti pa moramo zabeležiti, da je zaključek stoletja prinesel propad in popolno ustavitev železarske dejavnosti, s tem pa tudi konec petstoletne zgodovine kraja, ki mu je bilo dano ime po železu.

Ko prehajamo na opis, kako je naraščala zemljiška posest fužinarjev in da bi mogli spremljati velike spremembe, se je treba seznaniti z rodovnikom Globočnikov 19. stoletja. Posamezne veje rodovnega debela so namreč na različne načine umikale fužinarski kapital iz železarstva, to je iz fužin in iz žebeljarstva in ga prelivale v nakup zemljišč, vse rodbine pa so ga nalagale v gozdove.

Med prednike mogočnega fužinarskega rodu Globočnikov štejemo Jurija Globočnika, ki si je pridobil veliko premoženje in umrl l. 1808. Najstarejša dva njegova sinova, Janez in Anton, sta bila z dediščino kmalu odpravljena, Jurijevo premoženje so si pa l. 1811 razdelili žena Elizabeta, hči Neža, por. Frelih ter sinova Jožef in Jakob. Jožef Globočnik je bil poročen z Nežo Varl, imela sta štiri sinove Janeza, Franca, Antona in Jožefa, med njimi je bil Franc pozneje okr. glavar v Postojni (r. 15. oktobra 1817). Nasledniki Jožefa, Jurijevega sina, niso imeli v Železnikih potomcev. Jožefov brat Jakob je pa postal začetnik najmočnejše veje Globočnikov vseh časov, r. 9. 7. 1795, u. 1855. Matična hiša je imela po franciscejskem katastru domače ime Blažic, v cerkvenih knjigah je zapisano Blažinc. Z ženo Ano Legat sta imela pet sinov, in sicer:

Johana	r. 20. 6. 1822, u. 12. 10. 1901
Jožefa	r. 7. 1. 1824, u. ob rojstvu
Franca	r. 14. 10. 1826 —
Antona	r. 1. 1. 1829, u. 6. 8. 1886
Leopolda	r. 28. 10. 1833, u. 23. 1. 1915

1. Johanova rodbina.

Z novim gospodarjem je bilo domače ime Blažič (Blažinc) spremenjeno v Johan. Johan Globočnik je bil poročen s Katarino Peharz, r. 12. 4. 1824, u. 23. 6. 1886. Po ženini smrti je pohčeril Marijo Ahačič (Maričko) r. 21. 7. 1852 v Tržiču, u. v Železnikih 22. 11. 1921, ki je izvirala iz tržiške fužinarske rodbine Ahačičev.

Po Johanovi smrti (1901) se je Marička prvič poročila z Augustom Novakom, bančnim uradnikom, roj. v Ljubljani 4. 6. 1867, u. v Železnikih 21. 4. 1906. Ovdovela se je drugič poročila z uradnikom Kranjske hranilnice v Ljubljani Gustavom Egom, ki je po smrti Maričke postal lastnik celotnega Johanovega premoženja. Gustav Eger, nad 30 let gospodar največjega individualnega premoženja v dolini, je bil ljubljanski občan, sin priseljenca Ivana Egra iz Varnsdorfa, manjšega mesta v Čeških Sudetih ob nemški meji, r. 1837, ki je bil kot trgovec l. 1901 sprejet v domovinsko zvezo mestne občine Ljubljana po paragrafu 2 domovinskega zakona iz l. 1896. Oče in sin sta ostala zakrknjena Nemca in vplivna predstavnika nemškega meščanstva na Kranjskem. Večina tržanov je ohranjala ime domačije Johan tudi po njegovi smrti, ki ga na široko nista spodrinili imeni poznejših gospodarjev, najprej Novaka in pozneje Egra.

2. Tončkova rodbina.

Začetnik Anton Globočnik (1829—1886) je imel z ženo Marijo Likovič r. 12. 9. 1842, u. 8. 11. 1869 dva sinova:

Antona r. 7. 11. 1866, u. 23. 12. 1937. in Jožefa r. 29. 6. 1869, u. 17. 2. 1952. Vdovel, po zgodnji smrti prve žene se je poročil drugič s Kristino Toman; v rodbini se je rodil tretji sin Franc, r. 3. 11. 1871, po poklicu višji oficir in znan pod domačim imenom Tončkov Francelj. Jožef je bil dalj časa tudi trški župan.

3. Poldetova rodbina.

Leopold Globočnik (1833—1915). V njegovem zakonu se je rodila hčerka Amalija, ki je bila prvič poročena z Ahačičem iz Tržiča (bratom Johanove Maričke), drugič pa z majorjem Jegličem.

V nadaljevanju bomo kopičenje Johanovega zemljiškega sklada obravnavali ločeno od ostalih vej rodu Globočnikov. Nazadovanje proizvodnje v fužinah in v žeblljarstvu, krčenje delovnih mest, zniževanje delavskih mezd itd. je sprostito Globočnikom pomembna osnovna in obratna sredstva, prej vezana na ekspanzijo donosnih podjetij. Prvotni priložnostni nakupi zemlje so se v drugi polovici 19. stoletja vrstili vse bolj pogosto; prelivanje fužinarskega kapitala v gozdove je zlasti pospeševala izguba zaupanja fužinarjev ne le v žeblljarstvo, pač pa v železarstvo nasploh. Pred dilemo, ali se spustiti v konkurenčno borbo na področju železarske industrije, kar bi zahtevalo mnogo več tehnološkega znanja, so fužinarji dali prednost vlaganju v gozdno gospodarstvo.

Zemljiška posest Globočnikov po podatkih franciscejskega katastra.

Spredej smo obravnavali površine po izvirni dokumentaciji v oralih in sežnjih, odslej bomo primerjavo poenostavili v hektarih s po eno decimalno.

Zemljiške površine Globočnikov in fužin v l. 1826.

	Skupno ha	V tem gozdov ha	
a) V k. o. Železniki			
Globočnik Jakob-Blažič	71,7	61,7	
Plautz Peter	70,7	64,2	
Globočnik Jožef	39,5	34,4	
Železarna Sp. Železniki	59,5	58,8	
Železarna Zg. Železniki	11,1	10,6	
skupaj v k. o. Železniki	252,5	229,7	(91 %)
b) v k. o. Dražgoše			
Rudniška družba Železniki	574,5	574,1	
c) v k. o. Studeno			
Globočnik Jožef	7,4	7,2	
Fužine Železniki	43,4	43,4	
č) v k. o. Sv. Križ			
Fužine Sp. Železniki	25,6	25,6	
vsa zemljiška posest v dolini	903,4	880,0	(97,4 %)

Fužinske gozdove smo sešteli skupaj z gozdovi Globočnikov, ker so pozneje vsi prešli v individualno last.

V skupni površini zemljišč je bilo v individualni posesti fužinarjev 189,3 ha oz. 21 %, medtem ko je tedaj še popolnoma prevladovala skupna last fužin s 714,10 ha oz. 79 %. Pozneje je bila vsa skupna last individualno razdeljena po razmerju fužinskih deležev ter je bila l. 1919, ko je bila v prvi Jugoslaviji uveljavljena agrarna reforma, v zemljiški knjigi fužina samo enkrat še zapisana, in sicer v k. o. Sv. Križ s površino 48,8 ha, vendar že kot last Josipa Globočnika.

a) Naraščanje Johanovega sveta.

Primerjalno izhodišče imamo v površini zemljišča Jakoba Globočnika 71,7 hektarjev v l. 1826 in njegovemu številu deležev ustrezni površini tedanjega fužinskega sveta. Johanova rodbina je kot najmočnejša med fužinarji tudi največ premoženja pretopila v gozdove. Najbolj natančno je zemljiško-posestno stanje te veje Globočnikov ugotovila komisija za likvidacijo agrarne reforme, ki je pod prvo Jugoslavijo (neposredno po zlomu Avstro-Ogrske monarhije) ugotovila, da ima to veleposestvo naslednje vložke v zemljiški knjigi:

v k. o. Železniki	vl. št. 77, 189, 268 in 350
v k. o. Dolenja vas	vl. št. 65
v k. o. Dražgoše	vl. št. 44
v k. o. Selca	vl. št. 75
v k. o. Studeno	vl. št. 94
v k. o. Sv. Križ	vl. št. 6, 61 in 109
v k. o. Šentpetersko predmestje	vl. št. 37 in 358
v k. o. Gradišče (Ljubljana)	vl. št. 61 in 140

Skupno površino sveta in razčlenitev po kulturnih vrstah kaže naslednja tabela:

njive	11.5424 ha
travniki	42.1290 ha
vtovi	3.4464 ha
pašniki	9.6664 ha
gozdovi	883.2806 ha
stavbišča	1.8686 ha
neplodno	1.4352 ha
skupno	953.3686 ha

V zemljiški strukturi je 1.6 % kmetijske obdelovalne zemlje, 5.4 % ostale kmetijske zemlje in 93.0 % gozdov.

Po zemljiški strukturi je bilo Johanovo izrazito gozdno veleposestvo.

Iz uradnih spisov agrarne reforme povzemamo, kaj je ob prvem zaslišanju l. 1919 izjavil tedanji gospodar Johanovega veleposestva (Marija Eger): »da obdelovalne zemlje nimajo niti za dom dovolj, ker tudi ni najbolj obdelana in da bodo v gozdovih izdelali le podrto in poškodovano drevje, v nobenem primeru pa ne bodo zalagali s hlodovino vseh treh žag.«

Po zakonu o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih iz l. 1931 je bil za Slovenijo določen agrarni maksimum obdelovalnega zemljišča 75 ha in za gozdove 1.000 ha. Johanovo posestvo ni ne v prvem in ne v drugem primeru preseglo maksimuma, vendar so bila z odlokom iz l. 1934 razlaščena vsa tista obdelovalna zemljišča, ki so bila takoj po vojni oddana v agrarni zakup in del planine Klom v korist Pašne zadruge za Selško dolino, in sicer v k. o. Sv. Križ parcele št. 481/7, 481/10, 481/13 in 481/57, pašnik in deloma gozd v skupni površini 78.6 ha. Po drugi vojni je bilo vse Johanovo posestvo razlaščeno, vsi vložki v zemljiški knjigi so pa prešli v splošno ljudsko premoženje v letih 1948 do 1952.

Na površini, ki zajema ok. 91 % bivšega Johanovega posestva, gospodarji sedaj Gozdno gospodarstvo Kranj (proizvodni okoliš Železniki), in sicer v gozdovih:

v k. o. Sv. Križ	346.0
v k. o. Železniki	226.4
v k. o. Dražgoše	133.0
v k. o. Studeno	73.5
v k. o. Selca	23.9
v k. o. Dolenja vas	2.3

805.1

in na zaraščenih travnikih in pašnikih

v k. o. Sv. Križ	58.4
------------------	------

v upravi GG Kranj skupaj	863.5
--------------------------	-------

Ostala površina (ok. 90 ha) je bila razdeljena med razne gospodarske organizacije, krajevne skupnosti, za stavbna zemljišča itd. kakor spredaj

90.0

vsega

953.5

b) Naraščanje posesti drugih vej Globočnikov.

Primerjavo površin opiramo na izhodiščno stanje 1826, ko so Globočniki razen Jakoba imeli 46,9 ha zemljiške posesti in svoje deleže na fužinskih gozdovih. Njihova posestva so se do prve svetovne vojne povečala na skupno površino 1.205 ha ter so za dobrih 250 ha preseгла obseg Johanovega posestva, ne pa njegove vrednosti. Z dediščino, z nakupom in z individualno parcelacijo fužinskih gozdov so si vse tri glavne veje ustvarile naslednje posestno stanje:

1. Jožef Globočnik — Železniki kot lastnik posestva odpisanega od gospodstva Škofja Loka, vl. št. 558 Kranjske deželne deske, cenilna vrednost 70.000 kron, ležeče v upr. občini Javorje, in sicer 1 ha njiv, 2 ha travnikov, 20 ha pašnikov in 526 ha gozdov (Blegoški gozdni revir) s skupno površino 49 ha (vir 16 — šematizem veleposestev na Koroškem in Kranjskem)

2. Anton, Jožef in Leopold Globočnik so povečali svojo zemljiško posest v dolini na 656 ha, skupno na 1.205 ha.

Prve postavke ni prizadela agrarna reforma, ker je bil Blegoš prej prodan, pač pa je bilo od druge postavke 79 % razlaščeno in prenešeno na SLP.

Z gozdovi in z zaraščenimi pašniki gospodari sedaj Gozdno gospodarstvo Kranj — proizvodni okoliš Železniki. Kje so Globočniki kupovali svet, vidimo iz razčlenitve njihovega gozdnega sveta po posameznih katastrskih občinah:

	ha	ha
v k. o. Dražgoše	53,4	
v k. o. Sorica	4,9	
v k. o. Zali log	13,3	
v k. o. Sv. Križ	86,0	
v k. o. Sv. Nikolaj	97,4	
v k. o. Železniki	225,7	
v k. o. Studeno	22,7	
v gospodarstvu GG	503,9	503,9
Naslednikom vseh vej Globočnikov so ostali gozdovi v zasebni lasti s skupno površino		137,4
razlika je bila dodeljena raznim gospodarskim organizacijam, krajevnim skupnostim in za stavbišča		14,7
skupaj kakor zgoraj		656,0

Rekapitulacija zemljiške posesti Globočnikov:

Rod Globočnikov je svojo zemljiško posest — individualno in fužinsko — povečal od 903 ha v l. 1826 na 953 ha (Johanovo) in na 1.205 ha (ostale veje) — na skupno 2.158 ha, to je na 239 % izhodiščnega stanja.

Prednja dokumentacija se ne ujema z ustnim izročilom, po katerem je gozdove v glavnem nakupoval Johan Globočnik, nekaj še Novak, medtem ko so ostale veje ohranjale le svojo zemljiško posest in zemljiške deleže, pridobljene z nadrobno delitvijo fužinskih gozdov. Nasprotno, vse rodbine so izvajale enotno gospodarsko politiko umikanja s svojega pristinega gospodarskega področja (fužinarstva) in tezavriranja v industriji pridobljenega kapitala v gozdove. Vsa dolina je Globočnikom pripisovala zgodovinsko krivdo, ker v železarstvu v stoletjih pridobljenega industrijskega kapitala niso uporabili za oploditev in nadaljevanje obrtne in industrijske proizvodnje, saj Železniki od svojega nastanka naprej niso nikoli sloneli na agrarnih temeljih. Prav posebna krivda pa zadeva

gospodarja Johana zato, ker je ustvarjal delovna mesta drugod, doma je pa vse kovače do zadnjega odpustil.

Na podlagi izhodiščnih podatkov franciscejskega katastra in zemljiške knjige je mogoče za vsako parcelo ugotoviti, kje in kdaj je prešla v zemljiški sklad Globočnikov. Vse rodbine so nakupovale svet praviloma in največ na javnih dražbah, več virov pa izrecno potrjuje, da fužinarji na dražbah niso nikoli licitirali oz. ponudili višjo ceno. Iz ustnega izročila — vendar časovno nedoločena — je še živa govorica, da je bila ta ali ona parcela kupljena za dva, tri ali pet hlebov kruha. S tako govorico se obujajo spomini na zadnjo lakoto v avstrijskih deželah in na veliko kmetijsko krizo, ki imajo v sebi zrno resnice, kaj je tedaj pomenilo pomanjkanje živil. Metoda breznačrtnega povečevanja zemljiških skladov (glavni cilj je bil nakup po čim nižji ceni) je vodila do zelo razdrobljenih gozdnogospodarskih obratovnih enot, kar je na tej ravni delovalo zaviralno na razvoj lesnega gospodarstva; ta negativni učinek je bil najbolj izrazit na Johanovem posestvu.

Vprašanje odgovornosti fužinarjev za ekonomsko politiko več generacij je postalo predmet javne razprave in časopisne polemike šele po ugasnitvi plavža v Gorenjem koncu, ko je torej že nad 50 železarskih obratov postalo grobišče edinstvene slave kraja. Duhovi so se ločili prav na ugotavljanju vzrokov za propad Železnikov, polemika se je pa najbolj zaostрила ob občinskih volitvah jeseni l. 1906. Iz tedanjega časa imamo dva novejša prispevka h gospodarski zgodovini, ki sta bila objavljena, prvi v ljubljanskem »Slovincu«, drugi pa v »Slovenskem narodu«. Oba članka bi bilo zanimivo v celoti objaviti, v našem okviru je pa možen le kratek povzetek brez posebnega komentarja.

Prvi članek »Železnike in njih propad« je izšel v Slovincu dne 22. decembra 1906²⁰ brez navedbe dopisnikovega imena. Članek je po dolgih razgovorih z rojakom dr. Tonetom Dermoto, tedaj odvetnikom v Gorici, pripravil domačin obrtnik Matija Žumer. V njem navaja retrospektivni pregled gospodarske zgodovine kraja. »Krivda delodajalcev je bila v tem, ker niso storili ničesar, da bi starinske naprave preuredili v konkurenčno sposobne in da bi svojemu kraju pomagali, da bi se spet uveljavil na sodobni tehniški ravni proizvodnje. Ne le da niso ničesar žrtvovali za napredek, temveč so vsakogar, ki je predlagal take ali drugačne izboljšave in več discipline pri delu, dosledno onemogočili.« Omenjeni članek je v javnosti prvič načel tudi odnos delavcev do živiljenjskih vprašanj kraja in grajal njihovo nezavzetost za izhod iz kritičnega položaja. Zaključek je zelo stvaren, da se kraj po vsem, kar se je zgodilo, ne bo mogel rešiti iz lastne moči, saj so težave naših železarskih krajev še večje zaradi tega, ker vsa dežela močno zaostaja pod ravnijo drugih razvitejših (avstrijskih) dežel.

Hitro po objavi gornjega članka je 31. decembra 1906 izšel v Slovenskem narodu odgovor fužinarjev pod naslovom »V obrambo resnice« in s podpisom Znana trojica. Napisali so, »da bi iz kupčijskih razlogov morali proizvodnjo žeblicev že dvajset let prej (okoli 1880) ustaviti; tega pa niso storili in so tvegali nadaljevanje nekoliko skrčene proizvodnje na zalogo, da je vsaj del kovačev ostal še naprej zaposlen. Zgolj srečnemu naključju pripisujejo nadaljnji razplet, ko so po avstrijski okupaciji Bosne mogli vso nakopičeno zalogo žeblicev plasirati na tem tržišču.« Na očitke glede tehnološke prilagoditve novim zahtevam trga so se fužinarji sklicevali, da jim sprememb proizvodnega programa z iz delavo žeblicev drugačnih sort ni bilo mogoče izpeljati, ker so se kovači iz starokopitnosti upirali vsaki novotariji. Najbolj v živo je zadel fužinarje očitke

glede samolastnega priposestevanja občinskih gozdov; odklanjali so vsako sumničenje s pozivom, da »naj kar toži, kdor si upa svoje trditve o nepoštenem priposestevanju dokazati«.

Gornje gradivo doslej še ni bilo obravnavano v okviru krajevne gospodarske zgodovine; potek polemike je treba časovno pravilno orientirati in podčrtati, da tedaj ni bilo nobenega delovnega razmerja več med fužinarji in žeb-ljarji, saj so tedaj že tudi zadnji vigenjci utihnili. Tudi polemika o vzrokih propada je nazorno pokazala, da v Železnikih med fužinarji in delavstvom že več desetletij ni bilo mogoče najti skupnega jezika.

Sedaj govorimo, da so zadnji fužinarji gospodarili dokaj konservativno, skoraj čudaško nepristopen za vsako podjetnost pa je bil zadnji gospodar Joha-novega veleposestva; med drugim ni nikdar docela izkoristil dovoljene sečnje, čeprav je bil za njegove gozdove letni etat 3.200 m³ razmeroma nizko odmerjen. Kopičenje vrednosti v živi zalogi lesa v gozdovih mu je štel več, kakor papir-nati denar. Kot izjemo v pravilu je pa treba omeniti veličastni vrt, ki ga je na pobudo gospe Maričke gradil in oblikoval njen prvi soprog August Novak v le-tih 1901 do 1906. Vrt z vilo in s posebnim oddelkom za divjačino na površini 5.741 m² je popolnoma spremenil tedanjo podobo Racovnika, dolgo je pa veljal kot znamenita redkost cele Gorenjske. Desni breg korita Sore je bil obzidan na dolžini 80 m, v globino je vrt meril 78 m, ob stanovanjskem poslopju pa 54 m. Ves vrt je bil ograjen z zidom in z visoko kovinsko ograjo, višinske razlike so bile izravnane v terasah, rastlinjak je bil ogrevan s paro, cvetličnjak s toplo-zračno kurjavo, povsod je bila vodovodna napeljava na pritisk s turboelektrič-nimi črpalkami za potrebe namakanja. Lahko je verjeti, da je bil Johanov vrt daleč naokoli v hortikulturnem pogledu na najvišji ravni. Poleg investicij v vrt je za tedanji čas treba omeniti tudi obnovo Johanovega doma in gradnjo novega hleva za živino v železobetonu.

c) Drugi večji gozdovi nekmotov.

V gozdove se je prelival tudi kapital iz novejših virov gospodarske dejavnosti, predvsem iz lesne trgovine in industrije, ki se je uveljavljala na surovinski bazi Selške doline. Žag v dolini ni manjkalo, zato se s hlodovino ni toliko trgovalo kakor z žaganim lesom iglavcev, ki je po zgraditvi gorenjske železnice postal najpomembnejše izvozno blago doline. V trgovini z lesom so veliko delali na zeleni kredit, z naplačili na les; lesni trgovci so najbolj poznali težave na kmetijah, če je zmanjkalo lesa za posek. Šele z zadržno samopomočjo in pozne-je z ustanovitvijo lesnoproductivnih zadrug so kmetije z gozdovi dosegle pra-vično protivrednost za dobavljeni les.

1. Na Zalem logu je v posesti družine Veber, Marije in Ivana Veber naraslo precej veliko gozdno posestvo

	ha
s površino gozdov v k. o. Zali log	148,0
in pašnikov ter planin v k. o. Zali log, ki so sedaj že pretežno gozd	88,4
skupno	236,4

2. Tvrdba Hajnrihar, lesna industrija in trgovina v Škofji Loki ter Stanko in Franc Hajnrihar so pridobili v last naslednje površine gozdov in obraslih pašnikov:

	ha
v k. o. Dražgoše	140,3
v k. o. Sv. Križ	5,4
v k. o. Studeno	2,3
v k. o. Selca	28,0
v k. o. Zali log	23,9
skupno	199,9

Obe prednji postavki sta v glavnem prešli v Splošno ljudsko premoženje (SLP).

3. Dolenc Franc, lesna industrija in trgovina v Škofji Loki, je po prvi svetovni vojni postal lastnik gozdnega kompleksa Hrastnik in sicer

	ha
v k. o. Bukovica	202,3
v k. o. Zg. Luša	26,8
v k. o. Sv. Klemen	3,6
z najmanjšimi izjemami vse pod gozdom skupaj	232,7

Hrastnik je ime hriba z najvišjo koto 805 m, ki leži med Bukovščico, Soro in Sredniško grapo; leta 1291 se je naselje Lavtarski vrh, katero straži Hrastnik na njegovi severovzhodni strani, še imenovalo Hrastnica. Ta gozdni kompleks ni ostal zvest svojemu imenu, ker nima nobenega hrastovja več, le v vrhu držijo še nekaj bukovja zaradi lova na peteline, sicer bi sedaj prej zaslužili ime smrekovec. Objekt je pa tudi zgodovinsko zanimiv, ker je bil vedno v dominikalni posesti in nikoli ni bil nadrobno razdeljen. Gozdna parcela št. 373 k. o. Bukovica je s površino 199.2255 ha še vedno največja zemljiška parcela v celi dolini. Hrastnika ni prodal uršulinski samostan, ki ga ni nikoli imel, pač pa je bila njegova lastnina povezana z loškim gradom.

Grad Škofja Loka, deželna deska — vložek h glavni knjigi št. 115: Kranjski verski zaklad je večkrat razpisal licitacijo za prodajo gradu že pred revolucijo (1848) in po njej. L. 1876 je grad kupila Emilija Baumgartner, po njej so ga 1884 podedovale njene mladoletne hčere Jožefina, Marija in Alma, ki so ga 1890 prodale uršulinskemu samostanu.

Hrastnik je od l. 1794 naprej pripadal k verskemu zakladu in je bil vpisan v dež. deski v vl. h glavni knjigi št. 116. Po kupni pogodbi od 4. 3. 1877 sta Helena Čadež, posestnica v Poljanah po polovici in Luka Šmid, posestnik na Gašteju po polovici, kupila v k. o. Bukovici in Zg. Luši ležeči gozd in žago. Tri parcele v k. o. Sv. Klemen je mnogo pozneje odkupil Franc Dolenc. Naslednik Helene Čadež, Janko Čadež je svojo polovico l. 1903 prodal Šmidu, ki je gozd močno izsekal in ga l. 1910 prodal Hranilnici in posojilnici na Češnjici. Zadruga zveza v Ljubljani je kot revizijska organizacija opozorila Hranilnico, da tako velik obrat preveč obremenjuje in ogroža njeno likvidnost, in priporočala, da naj se za prevzem Hrastnika ustanovi zadruga za vnovčenje lesa na Češnjici. reg. zadr. z omejeno zavezo. To je bila v dolini prva specializirana produktivna zadruga za področje gozdnega in lesnega gospodarstva, ki je bila ustanovljena 18. 2. 1912. Na podlagi kupne pogodbe od 29. 5. 1912 je zadruga prevzela Hrastnik od Hranilnice v svojo last in gospodarjenje. Zadrugi delež je znašal 100 kron. Načelnik lesne zadruge je bil Franc Demšar-Čoč s Češnjice, tedaj državni in deželni poslanec doline; prvi člani zadruge in povečini tudi

člani prvega upravnega odbora so bili: Luka Pogačnik (Prevc), Češnjica; Luka Fajfar (Boška), Češnjica; Janez Pintar (Jošk), Studeno; Janez Prevc (Prevc), Studeno; Luka Markelj (Škovinc), Škovine; Jakob Šolar (Markc), Rudno; Lovro Eržen (Šimena), Rudno; Lojze Lotrič (Lojze), Dražgoše; N. Lotrič (Mihovc), Dražgoše. Gozd je bil gozdnogospodarsko razdeljen v štiri oddelke: Nad mostom, Zabarca, Kislova dolina in Lavtarski vrh. Ohranjen je načrt pogozdovanja za l. 1912 in 1913: saditev smreke jeseni 1912, jelkova posaditev 1913, borovec in macesen, saditev pomladi 1913.

Vrednosti nepremičnin in naprav so bile 1913 ocenjene:

	Kron
kupnina gozda (s prepisnimi stroški)	60.650
kupna cena stoječega lesa	70.000
stroški tirne naprave za prevoz	6.760
popravilo poti	2.000
tri bajte za koparje in drvarje	3.000
skladišča za oglje	1.500
delo in material za žagarski obrat	8.000
hlev za vprežno živino	1.000
most čez Soro	2.000
skupna vrednost	154.910

Zadruga za vnovčevanje lesa je dobila pri Hranilnici kredit do zneska 180.000 kron po 5 % s tem, da je dovolila vknjižbo zastavne pravice na Hrastnik. Med prvo svetovno vojno je zadruga ob pomoči vojnih ujetnikov in domačih delavcev, ki so bili ob tej zaposlitvi oproščeni vojaške službe, posekala vsa drva in jih dobavljala vojaškemu erarju. Na železniško postajo Škofjo Loko so drva vozili s pasjo vprego; dva para psov sta redno peljala po 1 1/2 prm drv, spremljevalci pa niso smeli sedeti na vozu. Po vojni ni Hrastnik donasal skoraj nobenih dohodkov več, treba je bilo pa še mnogo investirati v pogozdovanje. S kupno pogodbo od 13. 6. 1922 je zadruga na Češnjici prodala ves Hrastnik lesnemu trgovcu Francu Dolencu, ministrstvo za agrarno reformo je prenos lastninske pravice na kupca dovolilo z aktom od 25. 2. 1925. Z velikimi stroški za pogozdovanje si je novi lastnik napravil lep spomenik, saj je Hrastnik sedaj med najboljšimi gozdno-gospodarskimi enotami v dolini.

Sumarni pregled vseh gozdov v posesti nekmetov (po stanju ok. 1910)

Upoštevamo samo gozdove, ki so bili tedaj v katastru že registrirani:

	ha
gozdovi Johanovega posestva	876
gozdovi ostalih vej Globočnikov	1.167
gozdovi rodbine Veber (Zali log)	143
gozdovi rodbine Hajnrihar ok.	160
gozdovi Hrastnik (Bukovica)	228
skupaj	2.579

Prednja površina predstavlja delež 24 % v tedanji površini gozdov doline, medtem ko je delež gozdov nekmetov (v posesti fužinarjev in fužin) sto let prej znašal 8 %. Denar nekmetov se torej ni zanimal za nakup obdelovalne kmetijske zemlje, temveč predvsem za gozdove, ki so pa bili za gorske kmetije gospodarski temelj vsake domačije.

Razvojni trendi kmetijskega gospodarstva

Tudi kmete so trle mnoge težave in od časa do časa krizne situacije. Pred kovači so bili toliko na boljšem, da jim stradati ni bilo treba. Kmečke matere po bližnjih vaseh so vedno in vedno našle še kaj za pod zob nedohranjenih žeb-ljarskih otrok.

Z našim raziskovalnim delom se nismo ravnali po klasični metodi iskanja in opredelitve vzrokov za nezadovoljivo stanje kmetijskega gospodarstva, da bi prek analize vseh dejavnikov prišli do strnitve sklepov o ekonomski bilanci posameznih panog. Namesto iskanja vzrokov, ki usmerjajo in pospešujejo dejanske razvojne trende, smo se lotili ugotavljanja posledic, da bi prek njih odkrivali pozitivne in negativne spremembe v gospodarski strukturi doline. Po vrstnem redu nas na prvem mestu zanimajo spremembe v zemljiški strukturi, s temi v zvezi pa spremembe v staležu živine in v številu kmečkega prebivalstva, vse za obdobje preteklih 150 let z izhodiščem ob stanju franciscejskega katastra.

Prednjo pot smo si za Selško dolino smeli izbrati iz nekega posebnega razloga. Za konec 19. stoletja bi tudi sedaj ne mogli izdelati popolnejše socialno-ekonomske študije za dolino, kakor jo je v svoji knjigi: Črne bukve kmečkega stanu (Jedro kmečkega vprašanja), napisal Sovran — psevdonim zadružnega buditelja dr. Janeza Ev. Kreka (12). Knjiga je bila napisana za vse slovenske pokrajine. Iz uporabljene dokumentacije se pa vidi, da ni nastala ne na Krasu in ne na žitorodnih ravninah, pa tudi ne med primestnimi kmetovalci, temveč pretežno v Selški dolini, kar je avtor podčrtal tudi s svojim psevdonimom Sovran (od Sovre, to je Sore). Pisec dokazuje, da kmeta izkorišča vsa družba, predvsem pa nesolidna trgovina in oderuške obresti za posojila. Tedaj se je najbolj vnemal za finančno samopomoč na združnem temelju, za ustanavljanje posojilnic — rajfajznovk, za ustanavljanje prodajnih in konsumnih zadrug. Produktivne zadruge je avtor tudi priporočal, zlasti živinorejske, vidi se pa, da z njimi tedaj še ni imel dovolj praktičnih izkušenj, ki jih je zbral v naslednjem desetletju v obrtno-industrijskih zadrugah.

Na podlagi naših izsledkov, ki jih bomo v nadaljevanju tabelarno uredili, pa moremo povzeti, da so Črne bukve predstavljale tudi zaključek najintenzivnejšega vlaganja manualnega dela za vsako ceno v kmetijsko izkoriščanje zemlje v Selški dolini. Upamo, da nam bo v nekaj letih mogoče raziskovalni vzorec, ki smo ga v prednjem primeru preizkusili, razširiti tudi na zgodovinsko obdelavo novejšega agrarnega gospodarstva za celo Slovenijo.

VI. A.

Spremembe v zemljiški strukturi doline

V treh naslednjih tabelah za obdobje 1826, 1900 in 1970 navajamo celotno površino doline, razčlenjeno po katastrskih občinah in po zemljiških kategorijah (njive, travniki, vrtovi, pašniki in planine, gozdovi ter neproduktivno). Seveda so se kriteriji za opredelitev vsake kategorije v 150 letih tudi spremenjali, kar pa bistveno ni moglo vplivati na velikost posameznih deležev. Gozd, prej najbolj zanemarjena kategorija, je v obravnavanem obdobju postajal

družbeno vse pomembnejši. V eno skupno postavko zajeti deli katastrskih občin, ki za našo dolino niso matične, se nanašajo na spiske parcel, katere gravitirajo v dolino, in sicer v k. o. Podvrh, Sopotnica, Škofja Loka, Stara Loka in Križna gora.

Vsi podatki o površinah so dosledno zaokroženi na cele hektarske enote. Računska razlika v absolutni površini doline, katera je leta 1970 za ok. 125 ha manjša kot prej, izvira odtod, ker meja na Poreznu še vedno ni usklajena z razvojem oziroma z naravno mejo.

1. Stanje zemljiške strukture doline po podatkih franciscejskega katastra (13)

Katastrska občina	Skup. površ.	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki planine	Gozdovi	Nepro- duktivno
Sorica	2.205	101	460	7	623	940	74
Danje	1.417	112	256	3	281	710	55
Davča z Lesk. del	2.300	133	624	11	890	624	18
Zali log	1.462	64	204	10	730	432	22
Sv. Nikolaj	1.588	146	163	7	639	619	14
Železniki	843	21	104	4	49	644	21
Sv. Križ	1.478	61	104	6	174	1.107	26
Dražgoše	2.029	52	124	9	128	1.640	76
Kališe	342	39	55	4	86	152	6
Studeno	1.004	76	204	11	177	510	26
Selca	626	71	88	7	8	438	14
Dolenja vas	728	83	86	13	205	319	22
Sv. Lenart	801	104	35	10	391	249	12
Zg. Luša	970	99	83	7	255	491	35
Bukovica	769	63	73	2	45	553	33
Sv. Klemen	1.031	81	114	17	259	545	15
deli ostalih k. o.	825	46	135	7	159	477	1
skupaj	20.418	1.352	2.912	135	5.099	10.450	470
posamezni deleži	100 %	6,6 %	14,2 %	0,7 %	25,0 %	51,2 %	2,3 %

2. Stanje zemljiške strukture doline v letu 1900 (14)

Katastrska občina	Skup. površ.	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki planine	Gozdovi	Nepro- duktivno
Sorica	2.204	110	463	9	821	773	28
Danje	1.417	116	312	3	362	581	43
Davča z Lesk. del	2.300	142	697	1	1.023	421	16
Zali log	1.464	67	223	4	713	433	24
Sv. Nikolaj	1.587	156	210	1	583	625	12
Železniki	845	17	115	4	15	672	22
Sv. Križ	1.470	64	172	1	135	1.073	25
Dražgoše	2.049	58	149	6	15	1.781	40
Kališe	342	39	79	3	16	199	6
Studeno	1.005	81	226	10	108	551	29
Selca	626	79	109	4	6	414	14
Dolenja vas	723	100	99	5	133	370	16
Sv. Lenart	802	108	42	14	305	320	13
Zg. Luša	969	98	100	7	209	517	38
Bukovica	769	76	86	3	28	555	21
Sv. Klemen	1.034	98	177	1	135	608	15
deli ostalih k. o.	825	46	135	7	159	477	1
skupaj	20.431	1.455	3.394	83	4.766	10.370	363
posamezni deleži	100 %	7,1 %	16,6 %	0,4 %	23,3 %	50,8 %	1,8 %

3. Stanje zemljiške strukture doline v letu 1970 (15)

Katastrska občina	Skup. površ.	Njive	Travniki	Vrtovi	Pašniki planine	Gozdovi	Nepro- duktivno
Sorica	2.112	39	265	8	167	1.553	80
Danje	1.409	35	239	4	261	822	48
Davča z Lesk. del	2.262	70	388	—	211	1.569	24
Zali log	1.465	25	170	3	135	1.097	35
Sv. Nikolaj	1.587	68	222	2	196	1.082	17
Zelezniki	845	4	65	6	14	734	22
Sv. Križ	1.470	28	108	1	59	1.238	36
Dražgoše	2.046	25	139	7	36	1.779	60
Kališe	342	23	84	3	16	209	7
Studeno	1.006	42	174	16	34	694	46
Selca	626	47	90	15	11	445	18
Dolenja vas	723	47	109	20	31	495	21
Sv. Lenart	802	68	77	22	53	565	17
Zg. Luša	972	52	140	9	68	671	32
Bukovica	769	44	110	8	8	572	27
Sv. Klemen	1.034	55	178	6	76	704	15
deli ostalih k. o.	825	40	123	7	69	585	1
skupaj	20.295	712	2.681	137	1.445	14.814	506
posamezni deleži	100 %	3,5 %	13,2 %	0,7 %	7,1 %	73,0 %	2,5 %

V prednjih tabelah opazimo na prvi pogled, da se je od leta 1826 površina njiv zmanjšala od 1352 ha na 712, pašnikov od 5099 na 1445 in da so bili gozdovi glavni dobitniki sprememb, saj se je njihova površina povečala od 10.450 na 14.814 ha. Po zaslugi delitve obdobja stopetdeset let na dve polovici smo mogli odkriti, da se je medtem razvoj agrarnega gospodarstva obrnil v nasprotno smer, ki ni v kontinuiteti prejšnjih stoletij od kolonizacije naprej. Zbrano gradivo nam nudi orientacijo, da je do prelomnice prišlo na začetku 20. stoletja. Upoštevali bomo le štiri glavne kategorije: njive, travniki, pašniki in gozdovi.

Pregled indeksnih števil za stanje 1900 v odnosu na 1826 (indeks 1826 = 100)

Katastrska občina	Njive	Travniki	Pašniki	Gozdovi
Sorica	109	101	132	80
Danje	104	122	129	82
Davča	107	112	115	67
Zali log	105	109	98	100
Sv. Nikolaj	107	129	91	101
Zelezniki	81	111	31	104
Sv. Križ	105	165	78	97
Dražgoše	112	120	12	108
Kališe	100	144	19	131
Studeno	107	111	61	108
Selca	111	124	75	95
Dolenja vas	120	115	65	116
Sv. Lenart	104	120	78	129
Zg. Luša	100	120	82	105
Bukovica	121	118	62	100
Sv. Klemen	121	155	52	112
deli ostalih k. o.	100	100	100	100
v poprečju doline	108	117	93	99

Kmečko prebivalstvo doline se je v gornji polovici obdobja ponovno krčevito spoprijelo z zemljo, da bi za vsako ceno povečalo pridelke. Dosežke neizmernega in discipliniranega garanja, kakršnega druge regije v Sloveniji skoraj komaj poznajo, kaže delna sprememba zemljiške strukture:

- obseg njiv se je v celi dolini povečal (edina izjema Železniki),
- obseg travnikov se je povečal v vseh k. o. (nobene izjeme),
- pašniki so se na strehi doline (Sorica, Danje, Davča) še povečali na račun gozdov, najbolj so se pa zmanjšali na dnu doline in na prisojnih rebrih;
- gozdovi so bili krčeni samo še v najvišje ležečih k. o., za toliko so se pa drugod povečali, izredno povečanje kaže k. o. Kališe in Sv. Lenart.

Konec 19. stoletja je delež obdelovalne zemlje dosegel vrhunec, kakršnega tudi srednji vek ni poznal.

**Pregled indeksnih števil za stanje 1970
v odnosu na 1826 (indeks 1826 = 100)**

Katastrska občina	Njive	Travniki	Pašniki	Gozdovi
Sorica	39	58	27	165
Danje	31	93	93	116
Davča	30	62	24	250
Zali log	39	83	19	251
Sv. Nikolaj	47	136	31	175
Železniki	20	63	29	114
Sv. Križ	46	104	34	112
Dražgoše	48	112	28	109
Kališe	59	65	19	138
Studeno	55	85	19	128
Selca	66	102	14	102
Dolenja vas	57	127	15	155
Sv. Lenart	65	220	14	227
Zg. Luša	53	169	27	137
Bukovica	70	151	18	104
Sv. Klemen	68	156	29	129
deli ostalih k. o.	49	91	43	123
v poprečju doline	53	92	28	142

V spredaj spoznanem razvojnem trendu kmetijstva je izvirno novo dvoje:

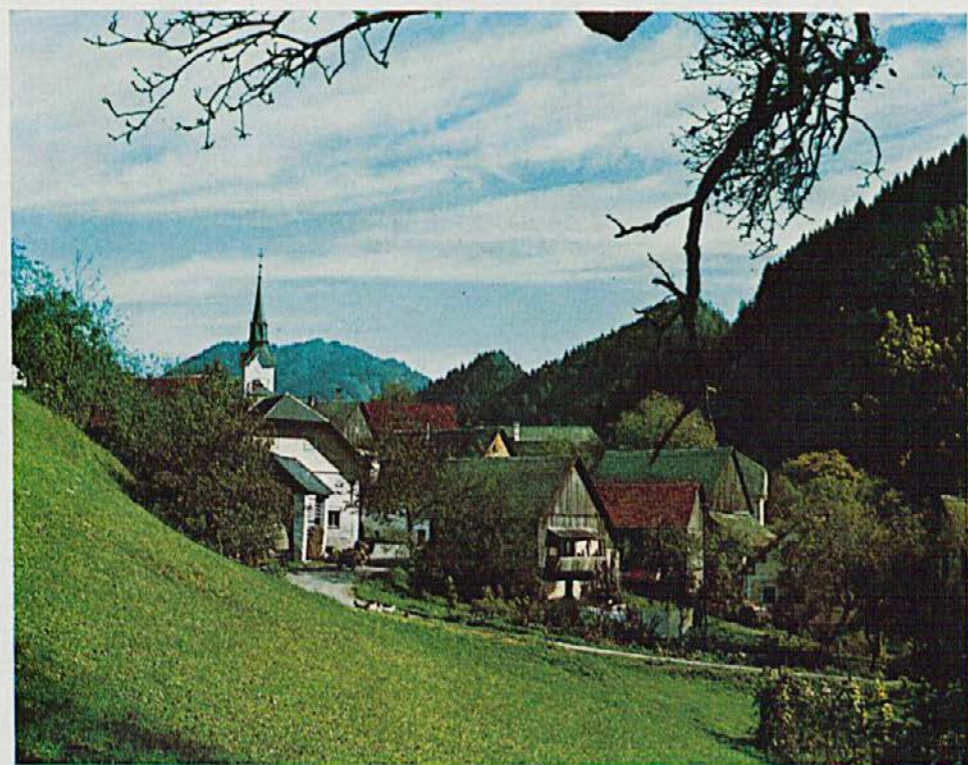
a) usmerjenost razvoja, ki vodi dolino nazaj v čase pred kolonizacijo; kolikor nam različni viri razodevajo, ni bilo v preteklosti nikoli samo 27 % površine otete pred gozdom,

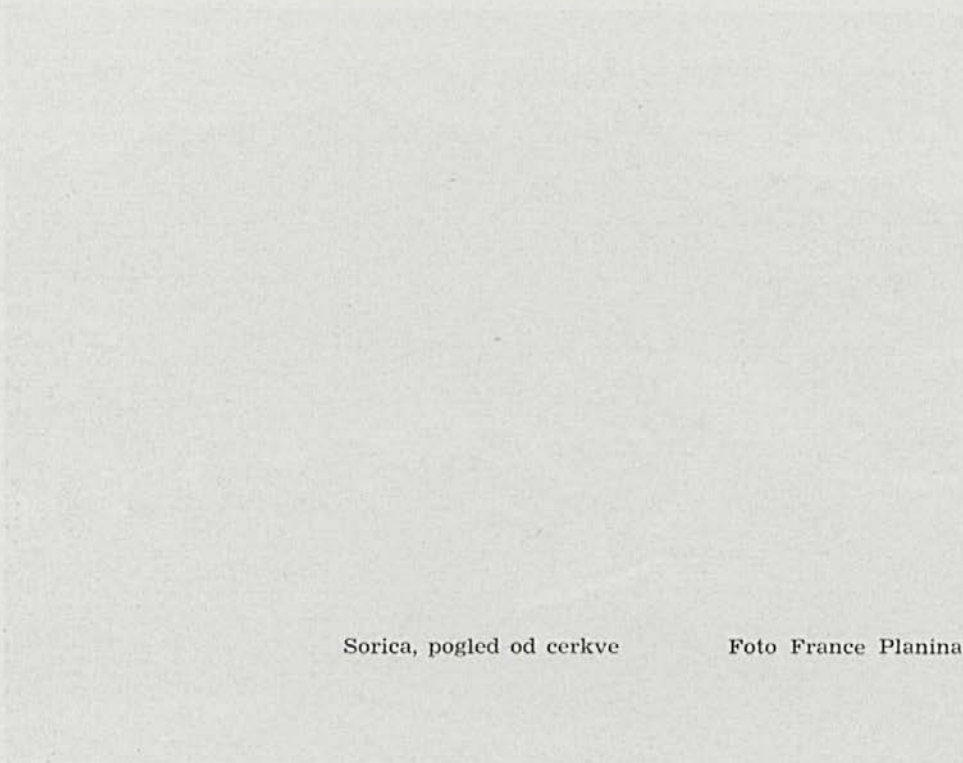
b) dinamika sprememb; v tekočem stoletju je bilo zapravljenih že trikrat toliko obdelovalne zemlje, kot so jo povečali trije rodovi v preteklem stoletju. V tej zvezi je pa naša razprava še zelo pomanjkljiva, ker nimamo podatkov, koliko zemljišč je že sedaj neposredno ogroženih ali pa že na prehodu v pustote. Ker nakazanih problemov ne bomo mogli več zanemarjati, je projiciranje zemljiške strukture za l. 2000 dokaj tvegana stvar.

Iz gornje tabele je možno povzeti:

Njive: v vseh k. o. brez izjeme je površina njiv nazadovala; nad poprečjem doline se še držijo k. o. na dnu doline in na prisojnih (Kališe, Studeno, Dolenja vas, Sv. Lenart, Bukovica, Sv. Klemen).

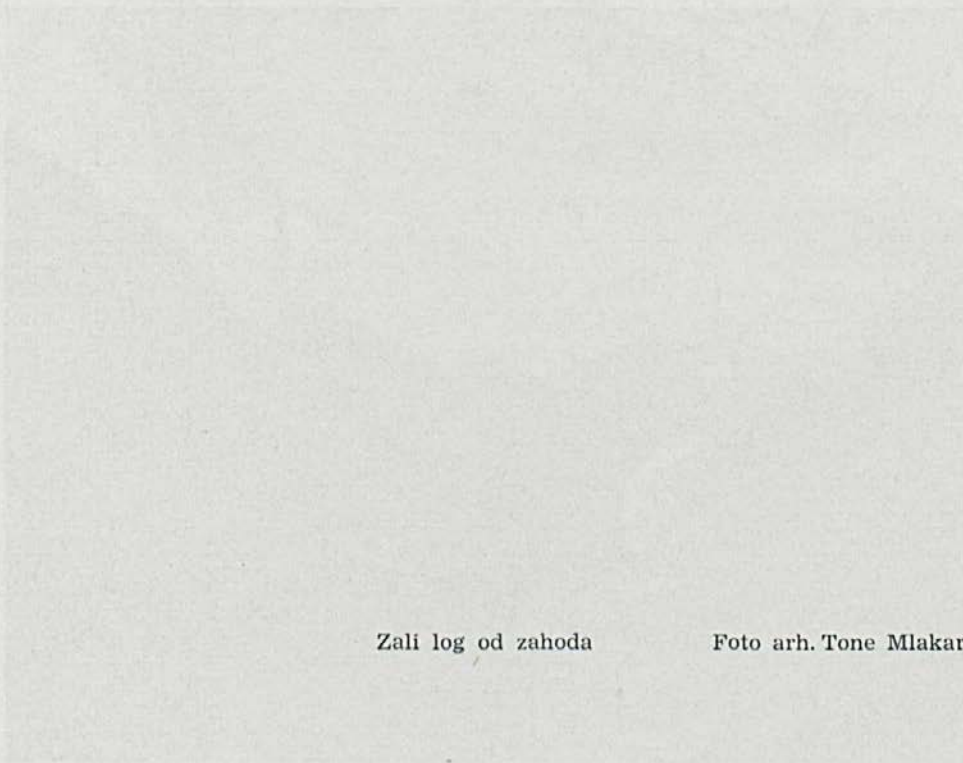
Travniki: pod dolinskim poprečjem so se zmanjšali travniki zlasti v Sorici in Davči, kar gotovo ne pospešuje živinoreje.

Sorica, pogled od cerkve

Foto France Planina

Zali log od zahoda

Foto arh. Tone Mlakar

Pašniki: to je kategorija za razpust, ki jo zaseda gozd, brž ko se človek umakne. Pred 150 leti so bile površine pašnikov v mnogih k. o. enake gozdnim, v Davči, Zalem logu, Sv. Nikolaju in Lenartu so pa močno presegle gozdne. Med pašnikom in gozdom je bilo več prehodnih oblik kakor ostro začrtanih mej, saj je bilo prav na taki simbiozi mogoče vzdrževati visok stalež živine.

Gozdovi: intenzivnost širjenja gozdov narašča vzporedno z nadmorsko višino katastrskih občin. K. o. Danje zbuja vtis neke posebne izjeme med hribovskimi občinami, najbolj verjetno pa gre za zaostajanje in zamudo preknjižb pašnikov v gozd za dejanskim stanjem.

Zemljiška struktura doline v globalnem prikazu (v ha)

Zemljiška kategorija	1826	1900	1970	Stanje 1970 v odnosu na 1826 = 100
njive	1.352	1.455	712	53
travniki	2.912	3.394	2.681	92
vrtovi	135	83	137	102
pašniki (planine)	5.099	4.766	1.445	28
gozdovi	10.450	10.370	14.814	142
neproduktivno	470	363	506	107
skupaj dlina	20.418	20.431	20.295	

Deleži zemljiških kategorij v %

	1826 %	1900 %	1970 %
njive	6,6	7,1	3,5
travniki	14,2	16,6	13,2
vrtovi	0,7	0,4	0,7
pašniki (plan.)	25,0	23,3	7,1
gozdovi	51,2	50,8	73,0
neproduktivno	2,3	1,8	2,5
	100,0	100,0	100,0

Ob zaključku poglavja o spremembah zemljiške strukture je treba poudariti, da velikih vrtnicev, ki spreminjajo krajinsko podobo doline, še ni konec in da smo še komaj kaj resnega postorili, da bi razvojne trende, ki po svojih posledicah vodijo v depopulacijo regije, tudi načrtno obvladali.

VI. B.

Kaj odkrivamo v razvoju živinoreje?

Nadaljujemo po prej obrazloženi metodi ugotavljanja posledic, ki so bile vzporedno z degradacijo zemljiške strukture, izzvale na področju živinoreje. Na istem skupnem imenovalcu smo zbrali številčno gradivo za stanje živine 1826, 1900 in 1971. V statističnih virih dobimo popise konj, govedi, ovc in svinj. Franciscejski kataster ima stalež govedi celo razčlenjen na krave, vole in mlado živino, kar pa drugi viri navajajo skupno, nasprotno ima pa o staležu svinj tako pomanjkljiv opis, (ali pa so svinje tedaj še zelo malo gojili), da ne moremo izvesti enakovredne primerjave za vsa tri obdobja.

1. Stanje živine 1826, razčlenjeno po katastrskih občinah:

K. o.	Konji	Goveda	Ovce
Sorica	9	362	300
Danje	—	170	250
Davča	—	420	400
Zali log	8	270	200
Sv. Nikolaj	4	304	260
Sv. Križ	4	92	135
Dražgoše	20	162	200
Kališe	9	136	84
Studeno	33	240	130
Selca	10	190	40
Dolenja vas	5	176	100
Sv. Lenart	—	288	360
Zg. Luša	6	234	150
Bukovica	10	142	30
Sv. Klemen	14	364	200
deli ostalih k. o.	31	290	70
Železniki	14	28	60
1826 skupaj	177	3.868	2.869

2. Stanje živine 1900, razčlenjeno po tedanjih upravnih občinah: Pri upr. obč. Selca so izvedeni popravki na sedANJI skupni imenovalec (odštetja je k. o. Nemilje, prištetji so pa deli nematičnih k. o. in sicer Podvrh, Sopotnica, Škofja Loka, Stara Loka, Križna gora.)

Uprav. obč.	Konji	Goveda	Ovce	
Sorica	42	1.709	628	celotne k. o. Sorica, Danje, Davča, Zali log
Selca	167	3.188	405	vse ostale k. o. razen Železnikov
Železniki	37	108	—	
1900 skupaj	246	5.005	1.033	

3. Stanje živine 1971, razčlenjeno po krajevnih skupnostih. (Podatki so povzeti po knjižici: Pomembnejši statistični podatki za obč. Šk. L., april 72, str. 38—39).

Krajevna skupnost	Konji	Goveda	Ovce
Sorica (všt. Danje)	20	238	41
Davča	20	310	105
Zali log	16	136	25
Martinj vrh	16	193	41
Dražgoše	23	199	17
Podlonk	10	120	4
Selca	45	534	6
Lenart	32	291	8
Bukovica	25	365	3
Bukovščica	16	183	—
deli ostalih k. o.	18	178	15
Železniki	16	217	—
	265	2.964	265

Rekapitulacija številčnega stanja živine:

1826	177	3.868	2.869
1900	246	5.005	1.033
1971	265	2.946	265

Indeks 1971 : 1900
za govejo živino = 59

Nazadovanje živinoreje (v prvi vrsti mislimo na govedorejo) je logična posledica utesnitve krmne baze. Na vprašanje, če je stopnja nazadovanja, sodeč po stanju števila govedi v letu 1971, v skladu s prevrstitvijo zemljiških kategorij, je pa težko odgovoriti zaradi vzajemnega prepletanja tradicionalne ekstenzivne in sodobne intenzivne in specializirane tehnologije obravnavane kmetijske panoge. S tem je povedano, da se nazadovanje živinoreje ne bi nagibalo k polomu, če bi vzporedno z intenziviranjem gozdarstva močnejše pospeševali tudi napredek v živinoreji.

VI. C.

Gibanje prebivalstva v obdobju od 1826 do 1971

Gibanje prebivalstva obravnavajo tudi nekateri drugi prispevki Zbornika, vendar le za čas od 1869 naprej in pretežno iz vidikov urbarskega razvoja, medtem ko v našem primeru iščemo predvsem funkcionalno zvezo med gospodarsko strukturo doline in spremembami v gostoti naseljenosti. Vsaka zemljiška kategorija rabi svoje število delovnih rok; odločno najmanj pa jih rabi gozd, zato z naraščanjem deleža gozdov nasploh usihajo v agrarnem gospodarstvu delovna mesta.

Tabelarni pregled števila prebivalstva

Prvi stolpec: Število po posameznih k. o. povzeto po viru (13)

Drugi stolpec: Število po posameznih k. o. razčlenjeno po viru (14) — po naseljih

Tretji stolpec: Število po posameznih k. o. razčlenjeno po viru (17) — po popisnih enotah

V vseh treh virih je prebivalstvo razčlenjeno tudi po spolu.

K. o.	1 — 1826	2 — 1900	3 — 1971
Sorica	597	613	315
		Zg. Sorica 340	Zg. Sorica 180
		Sp. Sorica 202	Sp. Sorica 114
		Podporezen 71	Podporezen 21
Danje	379	396	149
		Zg. Danje 72	Zg. Danje 21
		Sp. Danje 190	Sp. Danje 81
		Zabrdo 42	Zabrdo 13
		Torka 32	Torka 9
		Ravne 60	Ravne 25
Davča	424	442	310
		—	—

Zali log	365	387	347	
	Osojnik	19	Osojnik	26
	Potok	97	Potok	75
	Zala	21	Zala	4
	Zali log	250	Zali log	242
Sv. Nikolaj	487	401	333	
	Martinj vrh	329	Martinj vrh	233
	Ojstri vrh	72	Ojstri vrh	56
			Smoleva	44
Sv. Križ	269	300	147	
	Podlonk in			
	Prtovč skupaj	300	Podlonk	122
			Prtovč	25
Dražgoše	437	431	287	
	Dražgoše pri		nerazčlenj.	
	cerkvi	176		
	Dražgoše na			
	pečeh	255		
Kališe	196	217	147	
	Kališe	99	Kališe	60
	Lajše	118	Selške Lajše	87
Selca	444	521	580	
Dolenja vas	445	365	333	
	Dol. vas	280	Dolenja vas	269
	Golica	85	Golica	64
Sv. Lenart	369	357	238	
			Lenart	107
			Strpnik	72
			Rovte v Selški	
			dolini	59
Zg. Luša	387	377	289	
	Sp. Luša	161	Sp. Luša	88
	Zg. Luša	64	Zg. Luša	58
	Sv. Tomaž	152	Praprotno	96
			Tomaž nad Prapr.	47
Bukovica	392	339	343	
	Bukovica	140	Bukovica	141
	Ševlje	107	Ševlje	123
	Knape	92	Knape	79

Sv. Klemen	448	412	308
		Bukovščica	216
		Sv. Mohor	88
		Zabrekve	108
		Bukovščica	101
		Pozirno	45
		Strmica	52
		Topolje	60
		Zabrekve	50
deli ostalih k. o.	198	220	119
k. o. Železniki	1.456	Železniki	1.055
+ k. o. Studeno	519	Rudno	184
		Češnjica	200
		Studeno	143
	1.975		1.582
vsa dolina	7.812		7.360
indeks	100	indeks	94,2
		indeks	85,7

Število prebivalstva doline se je v prvem obdobju znižalo za 452, v drugem obdobju pa še za nadaljnjih 666 oseb, skupno v 150 letih za 1.118. Zaradi dvojnosti v ekonomski strukturi doline je globalne podatke o gibanju prebivalstva treba razčleniti na dva primarna sektorja (agrarni in industrijski), čeprav je v sedanosti mnogo več gospodinjstev tudi v agrarnem svetu odvisnih od industrijske dejavnosti kot prej. V agrarni sektor štejemo vse katastrske občine v dolini, razen dveh industrijskih (k. o. Železniki in Studeno). V tem smislu izvedena razčlenitev vodi do naslednjih izsledkov:

— v agrarnem svetu se je število prebivalstva v prvem obdobju znižalo za 59 (praktično je ostalo nespremenjeno), v drugem obdobju pa za nadaljnjih 1.533 oseb. Skupno znižanje 1592;

— v industrijskem pasu se je pa v prvem obdobju znižalo za 393, v drugem pa povečalo za 867 (skupno povečanje 474). Za obdobje 150 let rezultira torej naslednja bilanca: agrarni pas je od 1826 izgubil —1.592 preb. industrijski pas je praznino delno zapolnil in izgubo znižal za + 474 preb. absolutna izguba doline v odnosu na 1826 —1.118 preb.

Gostota prebivalcev na km² v Sloveniji, Škofji Loki in Selški dolini

Obdobje	SR Slovenija	Upr. obč. Škofja Loka	Selška dolina ‰
1826	51,0 (pribl.)	—	38,3
1900	62,6	46,5*	36,1
1971	85,0	60,3	33,0

Trend gibanja prebivalstva ima v Selški dolini nasprotni predznak, kakor v Sloveniji in v škofjeloškem svetu. Dolina je bila 1826 mnogo bližja poprečju gostote Slovenije, kot je sedaj.

* Podatek velja za tedanji sodni okraj Škofja Loka.

Gostota naseljenosti v letu 1971, razčlenjena po katastrskih občinah doline (število preb. na km²)

k. o. Sv. Križ	10,0	k. o. Sv. Lenart	29,7
k. o. Danje	10,6	k. o. Zg. Luša	29,7
k. o. Davča	13,7	k. o. Sv. Klemen	29,8
k. o. Dražgoše	14,0	k. o. Kališe	43,0
deli nematičnih k. o.	14,4	k. o. Bukovica	44,6
k. o. Sorica	14,9	k. o. Dolenja vas	46,1
k. o. Sv. Nikolaj	21,0	k. o. Selca	92,6
k. o. Zali log	23,7	k. o. Zelezniki + Studeno	132,3
		v poprečju doline	33,0

V alpskem gorskem svetu brez razvite obrti ali turizma je gostota 20—50 preb./km² značilna za najnižjo stopnjo naseljenosti v regijah, v katerih znaša delež gozda nad 65 % celotne površine. V naši dolini pa v enajstih katastrskih občinah presegajo gozdovi delež nad 70 %, v treh k. o. celo 80 %, zato se (vsaj z agrarnim pasom) uvrščamo med najredkejše naseljene regije v Sloveniji.

Na zaključku ne sme ostati neomenjeno, da se hribovski svet delno prazni v Selški dolini, v Alpah, v evropskih regijah, pa tudi v vseh ostalih regijah na svetu. Izsledki novejših raziskovanj kažejo, da v nadmorski višini nad 1.200 angl. čevljev, to je nad 366 metrov živi še samo 10 % ljudi, vse ostalo človeštvo se ob sodobnem izkoriščanju zemlje in agrarne tehnike naseljuje v nižinah (19). Če to presenetljivo trendo preizkusimo na ravni naše doline, moramo upoštevati, da prav vse površje leži višje, saj imamo najnižjo točko doline 380 m že pri vstopu v Sotesko, najvišjo pa na vrhu Ratitovca. Že podatki, ki smo jih za to razpravo zbrali, bodo koristno uporabljeni tudi za analogne analize sorodnih regij.

Po vsem svetu raziskujejo lik bodočih agrarno-ekonomskih enot, velikost in strukturo zemljiške baze, ki bo s svojim ekonomskim potencialom pomagala do ponovne stabilizacije naseljenosti hribovskega sveta. Za dolino vemo, da je bila v preteklosti razčlenjena na nekih 600 enot agrarnega, avtarkično usmerjenega gospodarstva, ne vemo pa, koliko vpliva ima na zemljiško bazo opuščanje avtarkije (pridelovanje vsega možnega za samopreskrbo) in prehod na specializirano proizvodnjo, po drugi strani pa bistveno večji delež gozda v strukturi gospodarske enote. Osrednje vprašanje se vrti okrog pogojev za doseg večje produktivnosti dela: uvajanje mehanizacije in sodobne tehnologije za specializirano proizvodnjo (živinoreja in gozdarstvo) predpostavlja v hribovitem svetu sorazmerno razširitev zemljiške baze za eno gospodarsko enoto (v zasebnem sektorju za eno kmetijo).

Zgodovinski prikaz razvojnih trendov odkriva dalje, kdaj in kako se je izvedla ekonomska diferenciacija enotne doline v agrarni pas (skoraj brez izjeme istoveten s sebi prepuščenim zaostalim območjem) in v industrijski pas, ki je v nenehni ekspanziji in prepoln samega sebe. Ob soočenju dovršenih dejstev in posledic razvojnih trendov zadnjih desetletij so očitne nove dileme: ali se integralni interesi doline še krijejo z nadaljevanjem industrijske ekspanzije in z njo povezane urbanizacije na račun najboljše obdelovalne zemlje po eni strani in s skrajno ekstenzivno izrabo proizvodnega potenciala agrarnega pasu. V naših sklepih ne more biti odgovora na vprašanja:

— koliko kmetijske zemlje je že danes neposredno ogrožene, da se v agrarnem pasu še naprej stihijsko poslabšuje zemljiška struktura,

— ali je nazadovanje živinoreje kot najbolj perspektivne kmetijske panoge že obvladano in deležno vsestranske družbene pomoči,

— ali so že na vidiku prepričljiva jamstva, da se agrarni prostor ne bo več praznil. Industrijski pas ni mogel kompenzirati izgub prebivalstva v kmetijskem pasu, ko je zaradi svoje močno pregrete ekspanzije že prišel v hudo navzkrižje z varstvom krajine.

Vse to so že vprašanja jutrišnjega dne in problemi na izhodišču načrtovanja prihodnosti. Naša naloga je bila usmerjena v preteklost, v gospodarsko zgodovino doline. Upam, da bo zbrano gradivo po svoje prispevalo k pospeševanju tistih integracijskih tokov, ki bodo krepili bolj organski in bolj uravnovešeni gospodarski razvoj doline.

UPORABLJENI VIRI:

1. Dr. P. Blaznik: Kolonizacija in populacija na Selškem v freisinškem času (objava v Zborniku Selške doline).
2. Zavod SR Slovenije za statistiko: Statistično gradivo št. 17/70, Površine občin in katastrskih občin SRS po reviziji površin katastrskih občin po stanju 31. 12. 1969 in po politično teritorialnem stanju 1. 1. 1970, Ljubljana, februar 1971.
3. Mitteilungen des historischen Vereines für das Herzogtum Krain, Bl. 1, 2, 3, 1867: Geschichtlich — statistischer Überblick des Bergortes Eismern, von Anton Globočnik, str. 1—31.
4. NOVICE, gospodarske, obrtniške in narodne, list 13, od 27. marca 1861: J. Levičnik, odprto pismo, str. 103—104.
5. Zgodovina železnice na Slovenskem; Ivan Mohorič, Ljubljana 1968, Založba Slovenske Matice str. 95—96.
6. Vloga Skofje Loke v snovanju železniškega omrežja — Jože Jenko, Loški razgledi VI — 1959, str. 182—200.
7. Novice 1869, str. 183, objavljen Levičnikov dopis o lokaciji žel. kolodvora in o projektu proge Loka—Železniki.
8. Novice, 9. jan. 1894, str. 174, objavile dopis iz Železnikov o potrebi graditve železniške proge v Selško dolino.
9. Slovensko cestno omrežje (zgodovinski povzetek), Likovič Josip, razprava v založbi Skupnosti cestnih podjetij SRS, 201 str. teksta in karte; cit. podatki s strani 85.
10. Kronika Plamena, kovinarske zadruga z o. j. v Kropi do leta 1940, str. 5.
11. Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem; Ivan Mohorič, Prva knjiga, str. 203 in 355.
12. Črne bukve kmečkega stanu — Jedro kmečkega vprašanja Sovran, 1895, Založba Katoliške bukvarne v Ljubljani, ponatis prve objave iz »Slovenca«.
13. Protokoli in mape franciscejskega katastra —; Arhiv Slovenije v Ljubljani.
14. Leksikon občin za Kranjsko, sestavljen na podlagi podatkov ljudskega štetja od 31. 12. 1900, — izdaja c. kr. Statistične centralne komisije na Dunaju 1905.
15. Službeni podatki Katastrskih uradov v Skofji Loki in v Kranju z upoštevanjem površine gozdov po registraciji gozdnih gospodarstev.
16. Schematismus des landtäflichen und Grossgrund — Besitzes von Kärnten und Krain, Buchhandlung Leopold Weiss, Wien 1902, str. 111.
17. Popis prebivalstva v SFRJ 1971 — Zvezni zavod za statistiko, Beograd, april 1972; Dokumentacija izdelana za upr. občino Škofja Loka, razčlenjena po popisnih enotah in urejena po katastrskih občinah.
18. Rodnost, rodoljubnost in standard, Ivan Gams, objavljeno v reviji Prostor in čas, 1/2 — 1972.
19. World Economic Development D. W. Fryer, International Student Edition, New York, St. Louis, S. Francisco, London, Mexico, Sydney, Toronto, Tokyo — Chapter 2: World Population and Urbanism.
20. Niko Zumer: Seznam žag in mlinov, ugotovljen na terenu.